

FARNÍ KOSTEL SVATÉHO MIKULÁŠE VE ZNOJMĚ

PETR KROUPA

Znojmo leží na řece Dyji, v oblasti, kde se vytrácí kopcovitý terén dyjského masivu a kraj přechází do rozsáhlého úvalu. Toto místo hrálo významnou komunikační a obchodní roli již v pravěku a později v době římské. Na strategicky významném pahorku nad řekou Dyjí, v místě soutoku s Hradnicí, stávalo prastaré hradiště; důležitou roli snad kmenového centra sehrálo i v době moravské vojnové říše. Později dostalo název Hradiště sv. Hypolita. Po dobytí Moravy přesunuli Přemyslovci v 11. století Znojmský hrad na sousední ostrožnu na druhé straně potoka, na téměř břehu řeky. Podhradí s tržištěm („újezdec“ pramene z 13. století) vyrostlo východněji, na souběhu dálkových cest před hradem,¹⁾ v místech, kde se již poslední kamenná tabule dyjského masivu pozvolna sklání k jihu. Chrám sv. Mikuláše se nachází na západním okraji tohoto návrší, do něhož se tu zařezává hluboká proláklina oddělující severnější ostrožnu s hradem. Kostel stojí v dramatické krajině, vysoko nad řekou Dyjí, oddělen příkrou strží od Znojmského hradu. Po založení města se ocitl při západním okraji jeho areálu, těsně u městských hradeb.

Chrám se výrazně uplatňuje v panoramatu Znojma. Přesto, že zaujímá významné místo v dějinách moravské architektury 14. a 15. století, dosud jsme postrádali jeho monografické zpracování. Vhodná chvíle nastala počátkem roku 1996. S ohledem na probíhající statické zajištění objektu (obvodový železobetonový věnec v koruně zdíva) požádalo znojmské děkanství Památkový ústav v Brně o zpracování stavebně historického průzkumu. Ten byl posléze zařazen do programu vědy a výzkumu, financovaného Ministerstvem kultury ČR. Předkládané závěry se opírají o výsledky této práce.²⁾

Obr. 1: Znojmo, pohled na kostel sv. Mikuláše od severovýchodu (pohlednice, foto O. Mašek).

ROMÁNSKÝ KOSTEL

Vzhledem k denárům znojmského knížete Lutolda s legendou „S NICOLAVS“, raženým ve Znojme buď v posledním desetiletí 11. nebo na samém počátku 12. století, je všeobecně přijímána existence kostela zasvěceného sv. Mikuláši již v této době.³⁾ Při kostele by měla stát znojmská mincovna. V pramenech je poprvé kostel sv. Mikuláše připomínán k roku 1190 (capella), kdy byl darován nově založenému premonstrátskému klášteru v nedaleké Louce.⁴⁾ Kultovní souvisel s trhovou vsí („újezdec“) kolem dnešního znojmského Horního náměstí a někdy krátce před rokem 1226 se stal farním (ecclesia) pro nově založené město Znojmo.⁵⁾ S hlavní kolonizační vlnou Němců po založení města souvisela stavba karneru na západním okraji svatomikulášské ostrožny, jehož zbytky byly prozkoumány v roce 1982.⁶⁾ Současný kostel je gotická novostavba a neobsahuje žádná rezidua staré románské budovy, jež zřejmě stála v místech dnešního chrámu.⁷⁾ Kostel není přesně orien-

3) Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 28. Konečný L., 1. c., s. 154, Havlík L., 1. c., s. 138.

4) CDM I, č. 353. RBM I, č. 406. CDB I, č. 326.

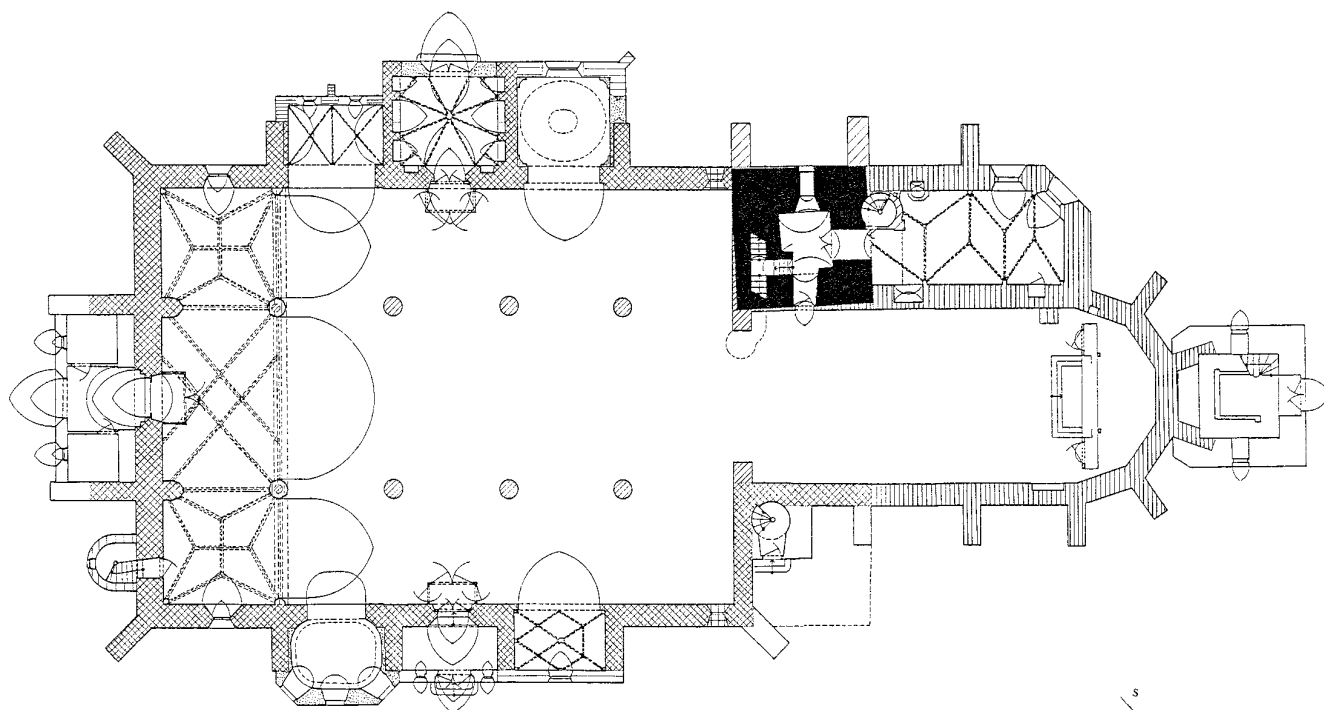
5) Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 25 - 26. Konečný L., 1. c., s. 155.

6) Konečný L.: Znojmský karner. In: Jižní Morava 28, 1989, s. 103 - 124.

7) Hašek V.: Zpráva o archeogeofyzikální prospekci na akci Znojmo - kostel sv. Mikuláše. Archeologický ústav AV ČR, Brno 1995. Nepublikovaný strojopis. Archeogeofyzikální průzkum interiéru kostela narazil na několik anomálií, převážně lineárně orientovaných pásem zvýšených odporů, jejichž zdrojem by mohly být zbytky základového zdi-

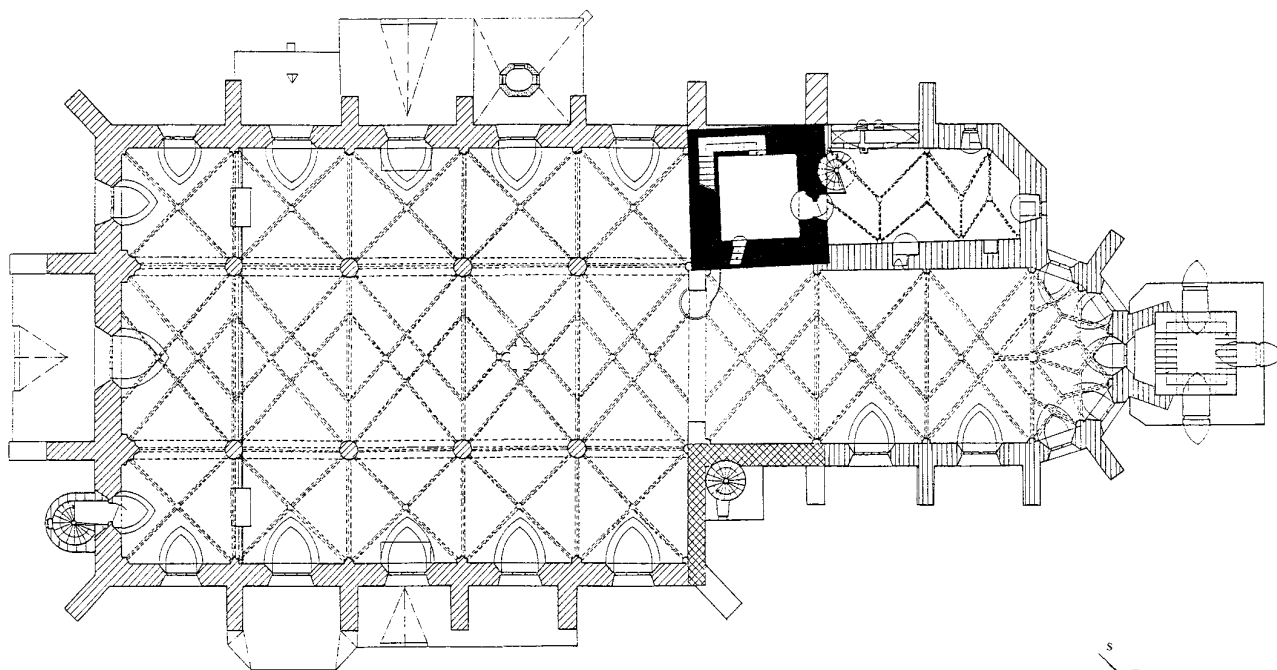
1) Richter V., Samek B., Stehlík M.: Znojmo, Praha 1966, s. 7 - 16. Konečný L.: Geneze města Znojma a typy předlokační aglomerace. In: Archaeologia historica 10, 1985, s. 153 - 161. Vermouzek R.: Znojmská cesta. In: Jižní Morava 24, 1988, s. 115 - 132. Havlík L. E.: K postavení znojmského Hradiště a hradu v 9. - 12. století. In: Jižní Morava 24, 1988, s. 133 - 147.

2) Kroupa P.: Farní kostel sv. Mikuláše ve Znojme. Stavebněhistorický průzkum. PÚ v Brně 1966. Nepublikovaný strojopis.

Obr. 2: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Půdorys přízemí s časovým zařazením zdiva (kreslila K. Szabóová, 1996).

0 1 5 10m

Obr. 3: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Půdorys patra s časovým zařazením zdiva (kreslila K. Szabóová, 1996).

0 1 5 10m

Časové zařazení zdiva:

	před 1338
	1338 - cca 1370
	cca 1370 - cca 1390
	cca 1398 - před 1419

	1419
	1422 - před 1442
	cca 1460 - cca 1470
	1492 - 1512

	kol. 1580
	18. století
	19. a 20. století

tován. Kostel stojí na hřebetě terénní elevace (nadmořská výška 286 až 289,5 m; vrchol skalního podloží leží ve středu kostela), jež se táhne od severozápadu k jihovýchodu a v této linii je též postaven.⁸⁾

GOTICKÁ STAVBA

Je zřejmé, že starý románský kostel (nejspíš již přestavěný) byl malý a nevyhovoval svými rozměry farním potřebám města. Proto se rozšíření starého kostela stalo aktuálním již na konci první čtvrtiny 14. století. V té době žádal jistý Jindřich, řečený Horník (Henricus dictus Berman), o udělení odpustků pro kostel a 16. listopadu 1325 udělili sv. Mikuláši listinou vydanou v Římě čtyřicetidenní odpustky modenský biskup Jakub a biskup Štěpán (episcopus vemensis).⁹⁾ Odpustky lákaly věřící, jejichž peníze se měly stát významným zdrojem financování stavby. Podle analogie s odpustky udělenými pražské katedrále, děkanskému kostelu v Českém Krumlově nebo poutnímu kostelu v Hnanicích nedaleko Znojma (vždy v předstihu před zahájením prací), snad nešlo na konci roku 1325 ještě o skutečnou stavební činnost, ale o její přípravu.

V roce 1335 ve Znojmě slavila zasnuby s rakouským vévodou Otto Habsburským Anna, sestra moravského markraběte, pozdějšího krále a císaře Karla. Během slavností vypukl požár a zničil větší část města. Novodobí autoři automaticky předpokládají i poškození (zničení) kostela sv. Mikuláše,¹⁰⁾ jež je sice možné, nicméně neprokázané. Tento letopočet se zdá lákavý vzhledem ke kamennému kvádru s nápisem o zahájení prací s vročením 1338, nacházejícím se nyní na jihovýchodním nárožním opěráku trojlodí: A.D.M.CCC.XXX. / VIII. inceptum/ est.hoc.opus.z. / (osekaný rádek).¹¹⁾ Gr. Wolný a A. Hübner udávají umístění nápi-

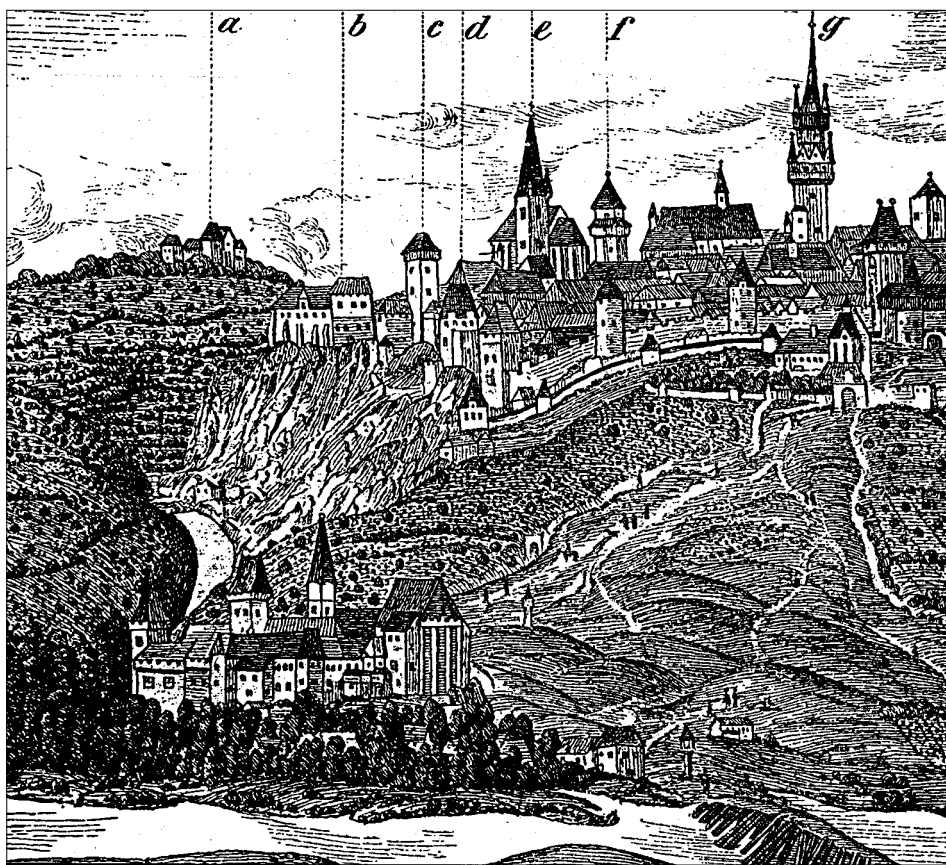
va starší stavby. V korelačním schématu vymezil autor průzkumu předpokládaný půdorys staršího kostela, orientovaného shodně s dnešním: zhruba 1,6 m silné zdi vymezují pravouhlou loď širokou asi 12,5 m v místech dnešní haly a 5,8 m široká a 14,2 m dlouhá, pravděpodobně rovně ukončený presbytář v místech dnešního.

8) Babičová E.: Závěrečná zpráva o geotechnické dokumentaci kopaných sond, vyhloubených podél obvodových zdí kostela sv. Mikuláše ve Znojmě. Geotest Brno 1995. Nepublikovaný strojepis.

9) CDM VI, s. 231, č. CCXCVIII. RBM III, s. 452, č. 1160.

10) Prokop A.: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. II. Wien, 1904, s. 423. Havlík L.: Znojmo. Z minulosti města a jeho památek. Brno, 1956, s. 50. Líbal D.: Umělecké a historické památky města Znojma. In: Znojmo. Městská památková rezervace a památky v okolí, Praha 1961, s. 19. Richter V., Samek B., Stehlík M., I. c., s. 38. Mencl V.: Znojmo, Jihlava, Telč, Mikulov, Kroměříž - pět městských rezervací Jihomoravského kraje. Nedatovaný, nepublikovaný strojepis uložený v archivu PÚ Brno, s. 52.

11) Prokop A., I. c., s. 423.

Obr. 4: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Pohled od jihovýchodu z r. 1523 (August Prokop, grafický přepis kresby Wolfganga Fröhliche, výřez, e - kostel sv. Mikuláše).

su ve své době na jižní kostelní věži.¹²⁾ Věž byla později zbořena a na jejím místě stojí novodobý nárožní opěrák, v jehož cihelném zdivu z roku 1848 je kvádr s nápisem umístěn nyní. Toto datum je v literatuře běžně pokládáno za počátek gotické stavby kostela sv. Mikuláše.

Volný cituje dnes ztracenou listinu z archivu křížovnického kláštera sv. Hypolita vydanou ve Znojmě r. 1354, v níž se hovoří o zvláštním městském fondu na stavbu kostela sv. Mikuláše (krátce před r. 1354 byly kvůli rozšíření hřbitova u sv. Mikuláše strženy čtyři domy a toho roku byla sepsána smlouva, podle níž má svatomikulášský farář každoročně pobírat od města 8 grošů úroků z kostelního stavebního fondu - de parte tabulae fabricae ecclesiae deputata).¹³⁾ Dalšími spornými údaji, jež máme k dispozici pro upřesnění doby stavby, jsou tato data: v r. 1390 založila městská rada v kostele sv. Mikuláše oltář sv. Ondřeje jako pokání za odsouzení a utopení svatomikulášského kněze Jiřího,¹⁴⁾ r. 1398 odkázal znojemský měšťan Georg Schneider z Horního náměstí 10 kop grošů na stavbu kostela,¹⁵⁾ 9. 7. 1403 založila městská rada oltář sv. Markéty, Doroty, Kateřiny a všech svatých panen,¹⁶⁾

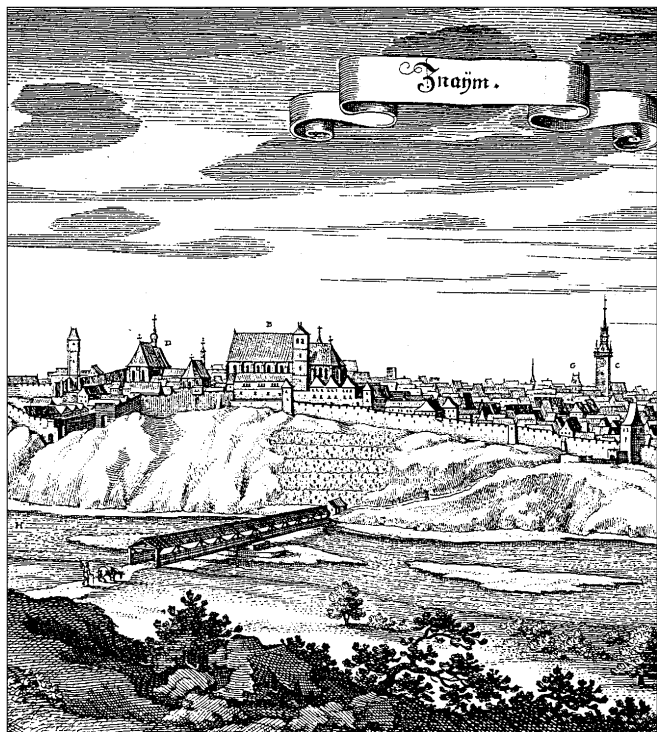
12) Wolný G.: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. III. Znaimer Kreis. Brünn, 1837, s. 38. (Hübner A.): Die Haupt-Pfarr-Kirche bei St. Niklas. In: Znains geschichtliche Denkwürdigkeiten. Erste Abtheilung. Urgeschichte Znains und seiner Hauptkirche. Znaim, 1843, s. 103 - 135.

13) Wolný G.: Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abtheilung. Brünn, 1861, s. 88.

14) 11. 4. 1390 (CDM XI, s. 515, č. 593), fundaci předcházelo povolení markraběte Jošta 8. 4. 1390 (CDM XI, s. 514, č. 592). 15. 2. 1391 povolil zřízení oltáře olomoucký biskup (CDM XII, s. 6, č. 9).

15) Richter V., Samek B., Stehlík M., I. c., s. 38.

16) CDM XIII, s. 296, č. 288.

Obr. 5: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Pohled od jihu z r. 1636 (Merianova grafika z r. 1650 podle Hollarovy kresby, výřez).

v letech 1408 až 1422 platilo město hlásného na kostelní věži,¹⁷⁾ 4. listopadu 1413 potvrdil olomoucký biskup fundaci oltáře sv. Bartoloměje apoštola, 24. dubna 1419 založil měšťan Ulrich Schaff se svou ženou Veronikou oltář sv. Trojice v nově postavené kapli sv. Trojice, 8. května 1419 potvrdil olomoucký biskup fundaci kaple sv. Tomáše apoštola na hřbitově u kostela, roku 1422 je nepřímo doložen požár kostela,¹⁸⁾ roku 1425 se vozilo ke kostelu velké množství kamene,¹⁹⁾ z roku 1437 pocházejí datované nápisy rudkou v presbytáři,²⁰⁾ v roce 1442 byly ulity dva zvony, mezi lety 1452 a 1467 bylo dáno celkem šest nadací k oltáři Všem svatých, roku 1490 byl založen oltář svatých Mořice, Ladislava a dalších mučedníků a oltář sv. Achácie a svatých čtyř doktorů, v roce 1492 byla postavena boční kaple a v ní založen oltář Navštívení Panny Marie a dalších svatých, rokem 1512 byl datován nedochovaný nápis o stavbě na okně sakristie, roku 1514 byl postaven oltář sv. Voršily a konečně nedlouho před rokem 1521 založila Kateřina Bučická na hřbitově patrovní kapli sv. Martina a sv. Anny (dnešní pravoslavná kaple sv. Václava).²¹⁾

Z oltářních nadací vyplývá, že ke konci 14. století pokročila stavba kostela do fáze zastřešení (zastropení), neboť se již prostory nového kostela mohly liturgicky využívat. Při určení, které části kostela v této době stály, jsme odkázáni na stylovou komparaci. Porovnáme-li však dosavadní názory, vidíme, k jak odlišným závěrům dosud slohová kri-

tika dospěla.²²⁾ Proto jsme se pokusili dospět k posloupnosti jednotlivých stavebních kroků analýzou tvarosloví

22) A. Prokop kladl stavbu do let 1338 až 1420 a považoval ji za dílo Petra Parlěře (od r. 1360). Severní předsíní pokládal za zbytek staršího kostela z 13. století a v polovině 15. století předpokládal rozsáhlou přestavbu Mikulášem ze Sedlešovic. Prokop A.: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. II. Wien, 1904, s. 423 - 427.

D. Líbal určil západní stěnu jako nejstarší část chrámu. Profilaci jejích polopilířů analyzoval jako blízkou arrasovským pilířům svatovítským. Ve druhé etapě předpokládal postavení podélných zdí trojlodí s obými svazkovými příporami a ve třetí (ještě do husitských válek) postavení válcových pilířů s křížovými klenbami. Na konci 15. století předpokládal radikální přestavbu celého kostela. Klenby trojlodí, západní průčelí a novostavbu presbytáře (patrně na starším základě) datuje okolo r. 1500. Líbal D.: Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948.

K tématu se D. Líbal vrátil ještě vícekrát. R. 1957 upřesnil datování třetí fáze (válcové pilíře trojlodí s hruškovými žebry křížových kleneb) do pozdního 14. století, severní předsíně do 2. poloviny 14. století a datování presbytáře snížil „nejdříve okolo poloviny 15. století, v podunajském stylu“. „Současně bylo nově překlenuto trojlodí a postavena kruchta.“ Líbal D., Lanyová H.: Znojmo. Stavebněhistorický průzkum jádra města. SÚRPMO Praha, 1957. Nepublikovaný strojopis.

D. Líbal sumarizoval své poznatky v roce 1961: Architektonický vývoj mikulášského kostela byl neobvykle složitý, jeho četné stopy zničila nebo zastřela puristická obnova v prvním desetiletí našeho věku. Stavět se začalo v trojlodí, původně snad bazilikálního řezu. Ze 14. století pocházejí vzorce obnovených okenních kružeb. Stavba trojlodí (tři etapy viz výše) probíhala až hluboko do druhé poloviny 14. věku. Někdy okolo poloviny 15. století byl přestavěn presbytář, jehož jádro bylo předhusitské. Při jeho obnově byla vložena nová síťová klenba i do hlavní lodi trojlodí. Na konci stavební činnosti, ve 3. čtvrti 15. století, byla do trojlodí vložena kruchta vysloveně podunajského charakteru. Líbal D.: Umělecké a historické památky města Znojma. In: Znojmo. Městská památková rezervace a památky v okolí. Praha 1961, s. 1 až 51.

V. Mencl pokládal za nejstarší části, dokončené ještě před polovinou 14. stol. spodní polovinu obvodních zdí trojlodí se spodní částí severní věže. Do stejné doby kladl i severní předsíní. Obvodní zdi trojlodí (2. etapa) byly dokončeny kolem roku 1380. Výmluvnou manifestací rakouské orientace Znojma za císaře Zikmunda (včetně síťové klenby). Dále předpokládal, že se na stavbě presbytáře vyučil v parlérovsky orientovaném „mökkém“ slohu kameníků Mikuláš ze Sedlešovic. Za jeho dílo pak pokládal klenbu trojlodí a zpěvákou kruchtu, z let 1445 až 1460. Mistr Mikuláš začal v trojlodí stavbou válcových pilířů. Mencl V.: Znojmo, Jihlava, Telč, Mikulov, Kroměříž - pět městských rezervací Jihomoravského kraje. Nedatovaný, nepublikovaný strojopis, PÚ Brno.

V roce 1974 zařadil V. Mencl klenbu severní předsíně těsně po r. 1338, parlérovskou síťovou klenbu presbytáře do konce 14. století a stejnou klenbu hlavní lodi trojlodí do první třetiny 15. století. Mencl V.: České středověké klenby, Praha 1974.

B. Samek pokládal novostavbu kostela, začatou patrně r. 1338, veskrze za dílo 14. století. Původně se začala stavět bazilika (arrasovsky vnitřní polopilíře západní zdi a římsové prstence na hruškových prutech klenbých přípor), před koncem 14. století severní předsíní a sakristii s kaplí v horním patře. Nepředpokládal přerušení stavební činnosti ani za husitských bouří. Nové síťové klenby v presbytáři a v trojlodí (zde nahradily starší klenby) datoval do 2. čtvrtiny 15. století (podunajská umělecká oblast). Richter V., Samek B., Stehlík M.: Znojmo, Praha 1966, s. 38, 41 - 42.

K. Benešová shledala ve Znojmě po polovině 14. století vazbu k pražskému královskému centru ve slohu, navazujícímu jak na první, tak na druhou katedrální huť u sv. Víta. „Projekt velkolepého trojlodí byl zahájen mistrem, který stavěl západní zeď...opakující tvary huti Matyáše z Arrasu. Z tradice huti Petra Parlěře zase vyšli kameníci, kteří tesali klenební konsoly v chóru...i mistr, který projektoval příporu na bočních zdech trojlodí a také zaklenutí chóru a střední lodi.“ „Vznosné mohutné válcové pilíře podepírající klenbu trojlodní haly potvrzují sounáležitost k podunajské oblasti.“ Převaha rakouských impulsů zesílila, podle K. Benešové, po r. 1420. „Z Vidně přišel autor zpěvákého kúru, patrně i skvělého pastoforia v chóru a ve Vidni byly asi také objednávány nejcennější obrazy a plastiky pro vybavení interiéru.“ Benešová K.: Kostel sv. Mikuláše ve Znojmě. Znojemské listy V., 20. 7. 1996, s. 3.

17) Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 42.

18) Tento a předchozí údaje viz. Okr. archiv ve Znojmě, K I-264 (farní kronika kostela sv. Mikuláše). Hübner A., 1. c., s. 114 - 115. Wolný G. (1861), 1. c., s. 88.

19) Tento a předchozí údaj viz Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 41, 42.

20) Jeden je napsán na stěně za hlavním oltářem, druhý na stěně sedíle. Není vyloučeno čtení 1431 (především u nápisu za hlavním oltářem), jako 1431 letopočet čelí V. Mencl (Mencl V., 10. c., s. 71).

21) Okresní archiv ve Znojmě, K I-264 (farní kronika kostela sv. Mikuláše). Hübner A., 1. c., s. 115 - 116, Wolný G. (1861), 1. c., s. 88.

stavebních článků ve srovnání s petrografickým rozbohem použitého kamenného materiálu.²³⁾

STŘEDOVĚKÝ PŮDORYS

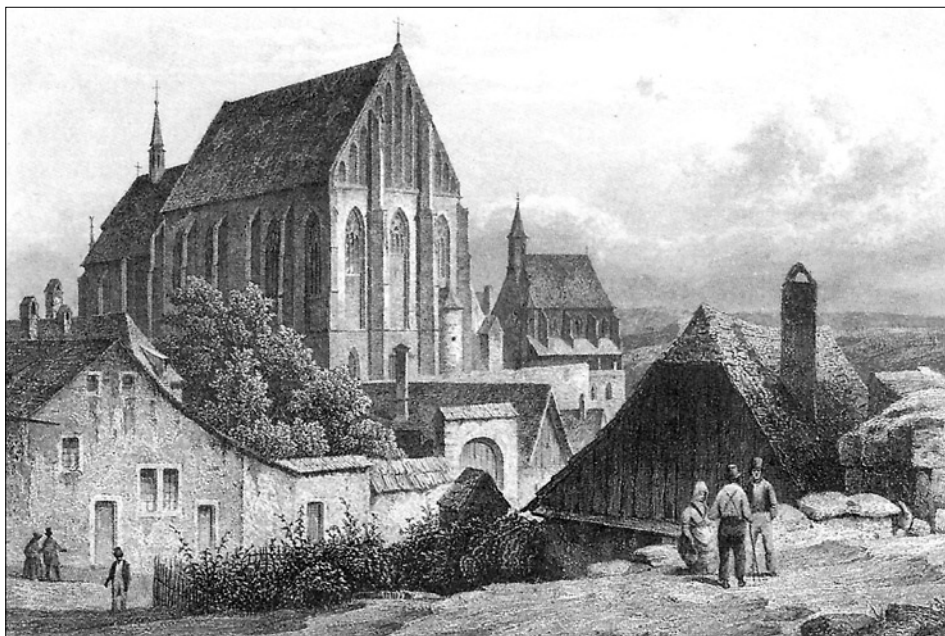
Současný stav s představenou věží na ose za presbytářem a s jihovýchodním nárožním opěrákem platí od roku 1848 (v letech 1904 až 1906 byly ještě přistavěny západní a jižní předsíně před portály trojlodí). Před postavením nové východní věže a před zbořením jižní věže v roce 1837 (místo ní byla postavena malá věžka s točitým schodištěm na půdu), měl kostel dnešní protáhlé kněžiště o třech obdélných polích se síťovou žebrovou klenbou, uzavřené pětibokou apsidou (polovina pravidelného desetiúhelníka) s hvězdíčovou žebrovou klenbou, s dvojicí hranolových věží při nasazení presbytáře (severní se navenek neuplatňovala minimálně od počátku 16. století) a halové trojlodí o pěti polích v šíři presbytáře a obou věží. Při severní straně presbytáře stála v šířce věže, přes dvě klenební pole chóru dlouhá, patrová sakristie s obkročnými žebrovými klenbami v přízemí a v patře. Střední loď trojlodí měla obdélná pole stejně široká a hluboká jako presbytář (zaklenutá síťovou žebrovou klenbou), boční lodě měly čtvercová klenební pole sklenutá křížovou žebrovou klenbou, západní pole trojlodí mělo vestavěnou emporu s varhanami. Trojlodí bylo přístupno třemi profilovanými portály uprostřed severní, západní a jižní strany, severní portál měl představenou čtvercovou předsíň, po jejíchž stranách byly mezi opěráky vestavěny dvě gotické kaple (východní později barokně přestavěna). Zbylé portály předsíně neměly, nicméně po stranách jižního portálu byly adekvátně severní straně vestavěny mezi opěráky dvě gotické kaple (západní nahrazena barokní novostavbou).

Jestliže odhlédneme od bočních kaplí, postupně přistavovaných mezi opěráky trojlodí od roku 1419, klade středověký půdorys kostela sv. Mikuláše pět základních otázek:

1. Byla od samého počátku zamýšlena trojlodní hala nebo se původně stavělo bazilikální trojlodí?
2. Bylo schema dlouhého presbytáře s dvojicí postranních hranolových věží u západního travé původní?
3. Jaký účel měla dvě malá okna v bočních lodích při východním konci trojlodí?
4. Je hudební kruchta současná se stavbou válcových pilířů v trojlodí?
5. Jaký význam a podobu měla severní předsíň?

Ad 1)

D. Líbal se domníval, že nelze rozhodnout, zda šlo o původní projekt haly nebo o bazilikální schema, protože vnitřní západní polopilíře dosahují jen do výše poloviny stěny (malá okna při východním konci bočních lodí však považo-

Obr. 6: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Pohled od severozápadu z roku 1840 (ocelorytina podle olejomalby Carla Würbse).

val za doklad baziliky)²⁴⁾ V. Mencl píše o počátečním „jakémśi váhání mezi bazilikou a halou“²⁵⁾ a B. Samek dokládá původní bazilikální projekt západní kordonovou římsou severní věže, jež je nyní zřetelná v interiéru severní boční lodi, ve výši paty klenby.²⁶⁾

Severní věž je zajímavá z několika ohledů. Její západní strana ukončuje severní boční loď a její jižní zeď tvoří severní stěnu prvního (západního) travé presbytáře. Vzhledem k ose kostela je přitom věž mírně vybočena k severu (na půdě ustupuje její dochovaná jižní stěna o 40 cm od zdi presbytáře), což způsobuje v interiéru kostela jisté disproporce. V presbytáři je po vyrovnávací přízdívce až k nasazení klenby ponecháno v horních partiích původní zdívo věže a tedy výrazný optický úskok, jenž se projevuje nápadnou hloubkou a nepravidelností čelného klenebního oblouku. V trojlodí má čelný klenební oblouk severní boční lodi na západní zdi věže zkrácenu jižní polovinu, zdívo spodní části věže je výrazně dorovnáváno a nepravidelné ustoupení je patrné při nasazení vítězného oblouku; ten je kolmý k ose kostela. V patě klenby trojlodí je na západní zdi věže dosud patrná kordonová římsa a v interiéru věže jsou od třetího patra (4. n. p.) okenní špalety se zazděnými otvory na všech stranách věže. Okna čtvrtého a pátého nadzemního podlaží na jižní a západní straně vedou do dnešního interiéru kostela (směrem do severní boční lodi vedlo okno v patře pod kordonovou římsou). Tato okna, jež by byla kolizní minimálně v presbytáři, a zvláště osový nesoulad věže s trojlodím a presbytářem považujeme za doklad časové priority věže vůči okolnímu stávajícímu zdívu. Věž byla postavena ještě před založením chóru a trojlodí a nemůže být proto brána jako dostatečný důkaz o eventuelním projektu bazilikálního trojlodí.

Naopak mohutné západní polopilíře (v literatuře již určené jako nejstarší fáze) a jim odpovídající koutové přípory v interiéru trojlodí jsou zřejmým důkazem o původnosti

24) Líbal D., Lanyová H., 1. c., blok č. 13.

25) Mencl V.: Znojmo, Jihlava..., 1. c., s. 38, 100.

26) Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 41.

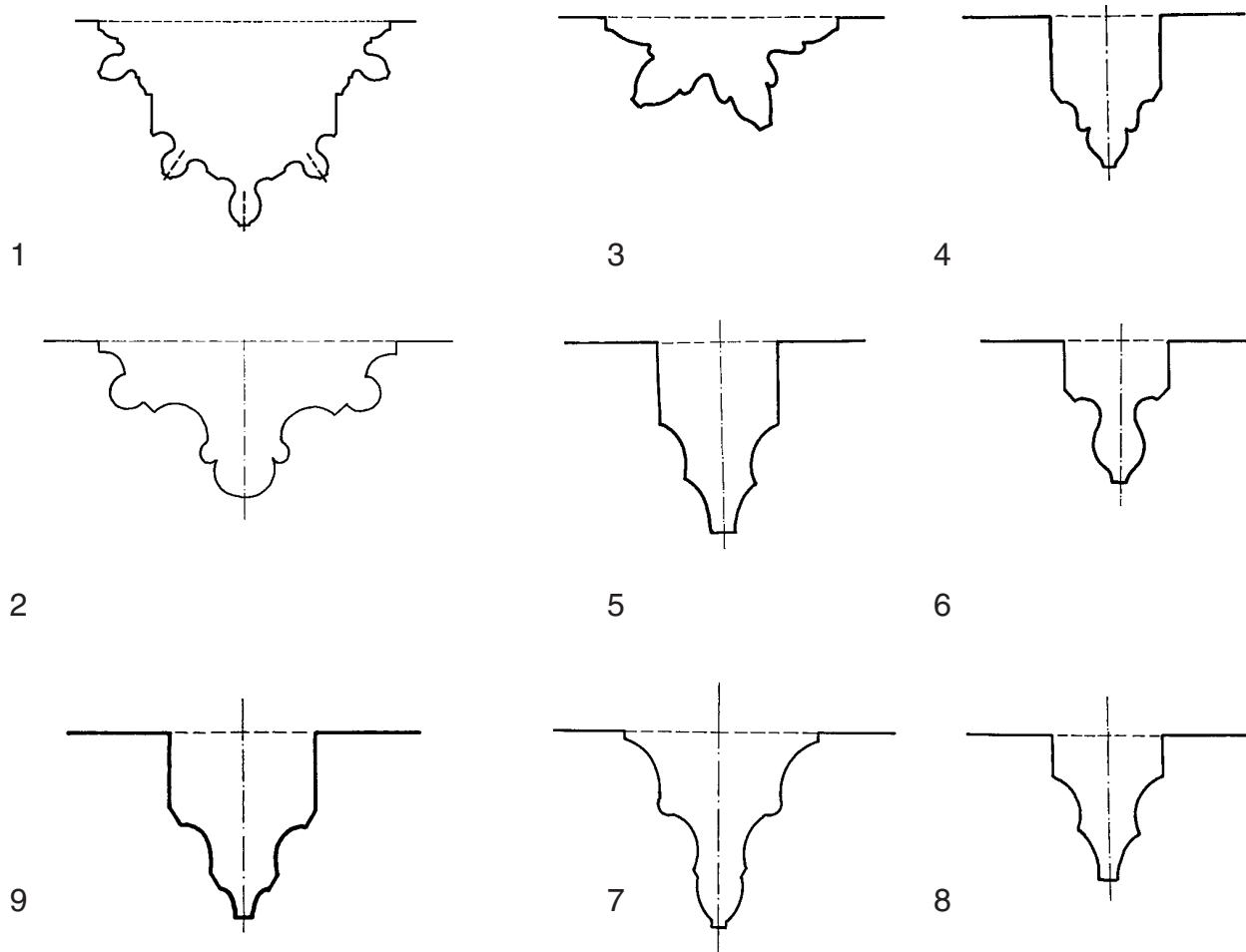

Obr. 7: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Severní ostění vítězného oblouku s přiléhající částí presbytáře a severní boční lodi, v presbytáři patrný horizontální ústupek na jižní straně severní věže (foto PÚ v Brně).

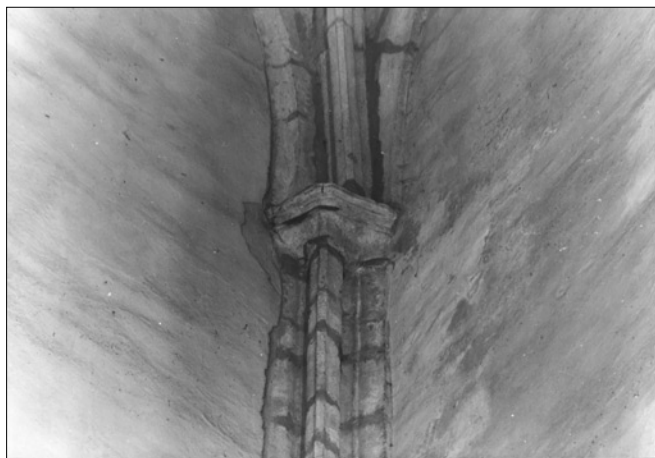
projektu síňového trojlodí. Ve své spodní polovině vychází jejich profilace z dvakrát odstupněného soklu na nestejně dlouhých stranách polygonu. Úplná původní profilace je zachována pouze v úsecích nad kruchtou, v podkruchtí byly postranní profily odstraněny (po polovině 15. století při stavbě krucht). Přední stranu profilace polopilířů tvoří tři mohutné, radiálně nasazené hruškové pruty s hlubokými, téměř půlkruhovitými výžlabky po stranách. Výžlabky mezi postranními a hlavní osovou hruškou se nestýkají přímo, nýbrž prostřednictvím vystouplého plochého prutu, jehož če-

lo je paralelní se stranou baze. Nosy hrušek jsou ponechány plochami výchozího polygonálního bloku kamene a profilace vzniklá odebráním hmoty vychází ze šikmých ploch (nakloněných rovin) na bazi. Postranní profilace je tvořena adekvátně k čelní, je však složena jen z jedné střední, radiálně nasazené hrušky, kterou po téměř půlkruhovitých výžlabcích po stranách doprovází polovina hruškového profilu. Na straně do hlavní lodi je boční profilace severního polopilíře přerušena baldachýnem, jenž měl původně krýt sochu (konzola je buď odstraněna nebo dosud zachována pod prkennou podlahou krucht). Stejný profil jako postranní profil polopilířů mají koutové svazkové přípory v severozápadním, jihozápadním a jihovýchodním koutě. Tyto přípory jsou, na rozdíl od západních polopilířů, vyvedeny v plné výši a končí hlavicí tvaru baldachýnu u jihovýchodní přípory a mírně modifikovanými, spíše prstencovitými hlavicemi u západních přípor. Severozápadní a jihozápadní koutová přípora dole zabíhá do prkenné podlahy krucht, nicméně jejich spodní výběh nám není známý díky zachované jihovýchodní koutové přípoře. Tuto příporu dole ukončuje dvakrát vykroužená ostruhová patka ve výši spodního okraje bankálu oken bočních lodí. Západním směrem (na jižní stěně boční lodi) do konzoly zabíhá (protíná ji) profil podokenní římsy.

Silné hruškové pruty členící polygonální blok západních polopilířů nejsou vyvedeny po celé výšce, protože zhruba v polovině celkové výšky je hmota obou polopilířů ná-

Obr. 8: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Profily žebér a pilířů, (nejsou v měřítku). 1 - Západní polopilíř, spodní část, 2 - západní polopilíř, horní část, 3 - přípory severní předsíně, 4 - klenební žebro severní předsíně, 5 - klenební žebra v sakristii, 6 - klenební žebra v trojlodí, 7 - klenební žebra středního pole podkruchtí, 8 - klenební žebra v presbytáři, 9 - klenební žebra v jihovýchodní kapli (kreslila K. Szabóová, 1996).

Obr. 9: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Trojlodní hala, hlavice svazkové přípo-ry v jihovýchodním koutě (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

padně redukována (výškově odpovídá odstupnění vnějších opěráků). Profilace spodní části vyznívá zrcadlově k svému výběhu v šikmých plochách do původního bloku. Přechod k horní profilaci tvoří jednoduchá římsa zalamovaná do tvaru polygonálního bloku; ta se, podobná střeše, zužuje k rozměru horní části polopilíře. Profilaci horní části polopilíře tvoří tři radiálně kladené oblounové přípory. Osová je mohutnější než krajní a navíc ji zdůrazňují postranní lalošky, přecházející po stranách do mohutných, téměř půlkruhových výžlabků. Krajní tříčtvrťálcové přípory mají směrem k osově přípoře rovnou plošku, z druhé strany pak čtvrtkruhový výžlabek. Profilaci polopilíře ukončuje prstencová hlavice s mírně konkávními krycími deskami; na ně dosedá profilace pasu a klenebních žeber (hrušky). Tato prstencová hlavice se shoduje s hlavicemi oblounových trojsvazkových přípor bočních lodí. Zcela neorganicky pak po několika decimetrech dosedá na vybíhající profilaci jiná profilace stávajících mezilodních pasů.

Stavbu obou západních polopilířů zasáhla tedy zhruba v polovině jejich výšky zásadní formální změna, projevující se i v bočních lodích oblounovými příporami s prstencovými hlavicemi. Skutečnost, že všechny tři koutové přípory jsou vyvedeny po celé výšce, ještě nutně neznamená, že byly postaveny dříve než západní polopilíře. Utváření jejich hlavic pouhým přetnutím prstenci (hlavice na západní stěně) je totiž shodné v principu i tvarem prstence s utvářením hlavic bočních oblounových přípor, které patří následné slohové etapě. Je však zřejmé, že profilované koutové přípory byly založeny a vyvedeny do určité výše (na západní stěně snad stejně jako u západních polopilířů, jihovýchodní asi v plné výši) spolu se západními polopilíři. Jejich existence, zvláště jihovýchodní, prakticky vylučuje možnost baziliky v této etapě. Protože patří k nejstarší fázi stavby trojlodí, jsme přesvědčeni o existenci záměru postavit halu od samého počátku.

Ad 2)

B. Samek pokládal pouze severní věž za původní, jižní měl za pozdější, postavenou až po zániku severní věže požárem roku 1422.²⁷⁾ Jižní věž byla odstraněna v 19. století, zbytky severní naopak stojí dodnes. Samkova rekonstrukce jediné (severní) věže má svou logiku. Vztahovaly by se k ní

Obr. 10: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Trojlodní hala, patka svazkové přípo-ry v jihovýchodním koutě (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

účty ohledně městského strážného, které končí roku 1422, kdy kostel vyhořel. Je pravda, že věž již nebyla obnovena (nejspíše ze statických důvodů, jak dodnes ukazuje trhlina v severozápadním koutě interiéru věže) a že v roce 1442 byly ulity dva zvony, evidentně pro jižní věž. Kdybychom však hypotézu o pozdějším původu jižní věže přijali, nedokázali bychom přesvědčivě zdůvodnit, proč byl právě na jižní věži umístěn kvádr s pamětním nápisem z roku 1338. Neméně problematická by byla jihovýchodní koutová přípora vyvedená zřejmě v celé výši včetně hlavice, což by bylo bez současné stavby věže stěží představitelné; navíc bylo okolní zdivo v odpovídající stavební etapě vyvedeno mnohem níže. Konzolu této koutové přípory protíná podokenní římsa pouze na straně jižní boční lodi. V případě absence věže bychom však měli předpokládat okno i ve východní zdi jižní boční lodi a tedy i podokenní římsu, jež by se střetla s konzolou přípory. Chybí také okno v jižní zdi presbytáře, jehož stavbu B. Samek klade před vznik věže.²⁸⁾ Vzhledem k umístění datovaného nápisu z roku 1338 a k jihovýchodní koutové přípoře trojlodí se přikláníme k původnosti záměru dvou věží po bocích presbytáře.

28) Absence tohoto okna by časovou prioritu věže neprokazovala pouze v tom případě, kdybychom mohli vročit stavbu presbytáře do doby po r. 1422. Ze slohových důvodů však presbytář klademe před toto datum.

27) Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 41.

Ad 3)

D. Líbal měl dvě malá zazděná okna bočních lodí při východním konci trojlodí za doklad původně zamýšlené a prováděné bazilikální dispozice.²⁹⁾ Obě okna jsou však umístěna výrazně mimo osu klenebních polí a tak blízko východním nárožím, že tuto myšlenku musíme odmítnout. Stejně nízko umístěná malá okna, ovšem v ose klenebních polí a větších rozměrů než tato východní, jsou v západním travě haly; tam osvětlují prostor pod kruchtou. Východní konec haly je dnes dostatečně osvětlen velkými okny, zdejší malá okna nemají opodstatnění a proto také byla později zazděna.

Stojíme před otázkou, co mohlo vyvolat potřebu přisvětlení spodní části východních travě obou bočních lodí. Odpověď v sobě zřejmě skrývá náběh klenebního žebra na jižním ostění vítězného oblouku, v odborné literatuře již dešifrovaný jako pozůstatek kamenného letneru.³⁰⁾

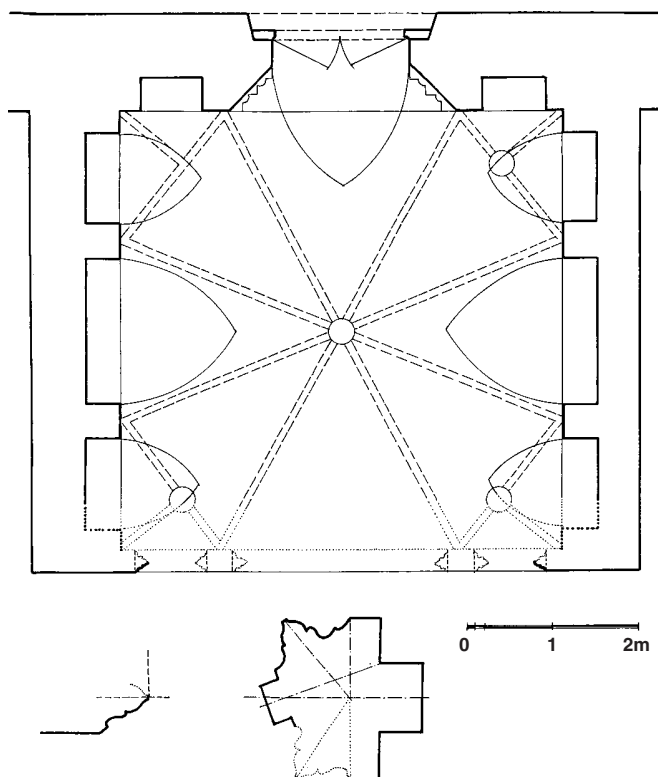
Letner (lektorium) je zděná (někdy dřevěná) přepážka mezi presbytářem a lodí u středověkých klášterních a biskupských kostelů; tam uzavíral presbytář vyhrazený pouze klerikům, u středověkých farních kostelů se však nestavěl. Letner měl vyvýšené, po schodech přístupné pódium určené pro liturgické předčítání a na straně lodí byly u něj stavěny oltáře pro laiky. Letner byl kultovním centrem světského živlu a představoval nejen bohoslužebné místo u laických oltářů, místo kázání a náboženského zpěvu (na pódium), ale také velmi důležitou součást velikonočních liturgických úkonů. Na jeho pódium se hrála kultovní divadelní představení a stavěly se i tam oltáře, což vedlo k jeho zvětšování a náročné výzdobě. Převládajícím typem v gotické kontinentální Evropě byl halový letner nesený otevřenou arkaturou, pod níž se stavěly laické oltáře. Halový letner zpravidla zabíral celou východní část velcelodí.³¹⁾

V kostele sv. Mikuláše je existence halového letneru víceméně prokázána zmíněným náběhem žebra na jižním ostění vítězného oblouku. Skutečnost, že patronem kostela byl nedaleký loucký premonstrátský klášter, jenž faru obsazoval svými kanovníky, také vysvětluje potřebu letneru u znojemského farního chrámu. Zmíněná dvojice malých oken u východního konce znojemského trojlodí byla tedy velmi pravděpodobně součástí tamního halového letneru v rozsahu všech tří lodí. Osvětlovala jeho přízemní zaklenutý prostor.

Ad 4)

Zatímco V. Mencl a podle něj později J. Sedlák a J. Zikmundová předpokládali současnou stavbu kruchty a válcových pilířů v trojlodí v polovině 15. století,³²⁾ D. Líbal a B. Samek kladli stavbu válcových pilířů trojlodí do pozdního 14. století a vestavbu kruchty nejdříve do doby kolem poloviny následujícího věku.³³⁾

Jakkoli se na první pohled jeví těleso kruchty jednoduše spojeno se západní dvojicí mohutných válcových pilířů, při

Obr. 11: Znojmo, kostel sv. Mikuláše, Severní předsíň, půdorys a profily, částečná rekonstrukce (kreslila K. Szabóová, 1996).

podrobnějším zkoumání tvrzení o časové jednotě kruchty a válcových pilířů neobstojí. Že byla kruchta vestavěna do starších obvodových zdí trojlodí je evidentní. Mimo slohovou rozdílnost to dokazují západní koutové přípoje klenby bočních lodí zabíhající pod podlahu kruchty, osekání přípoje bočních lodí u zábradlí kruchty a vyústění točitého schodiště v okně západní stěny. Časovou odlišnost kruchty a válcových pilířů trojlodí pak dokazuje i petrografický rozbor užitého kamene. Kamenické články kruchty a spodní část příslušných polygonálních válcových pilířů trojlodí jsou vytesány z zogelsdorfského vápence, kdežto pro kvádry horních částí obou západních válcových pilířů (nad kruchtou) byl použit, stejně jako na všech ostatních válcových pilířích, naředlý místní pískovec. Ten se objevuje u sv. Mikuláše dříve než vápenec ze sousedního Rakouska (viz níže). Také kamenické značky na kvádrech válcových pilířů nad kruchtou odpovídají kamenickým značkám na ostatních válcových pilířích. Vzhledem k materiálu a kamenickým značkám je evidentní, že válcové pilíře stály dříve než kruchta.

Ad 5)

Pokud jde o severní předsíň, věnovali se téměř všichni dosavadní autoři výhradně tvaru a dataci její neobvyklé klenby. Konstatovali přitom její zkrácení na severní straně a tamní dodatečné umístění novogotického portálu. Teprve J. Sommer si všiml zbytků původních profilovaných ostění po stranách novogotického portálu a určil podobu severní strany jako otevřenou trojitou arkádu, nesenou vertikálně profilovanými pilíři, jejichž dva články jsou dnes na severní straně druhotně zasazeny ve zdivu jako stavební materiál.³⁴⁾

34) Sommer J.: Severní předsíň kostela sv. Mikuláše ve Znojme. Památky a příroda 10, 1985, s. 391 - 393.

29) Líbal D. (1961), 1. c., s. 19.

30) Líbal D. (1957), 1. c., blok č. 13.

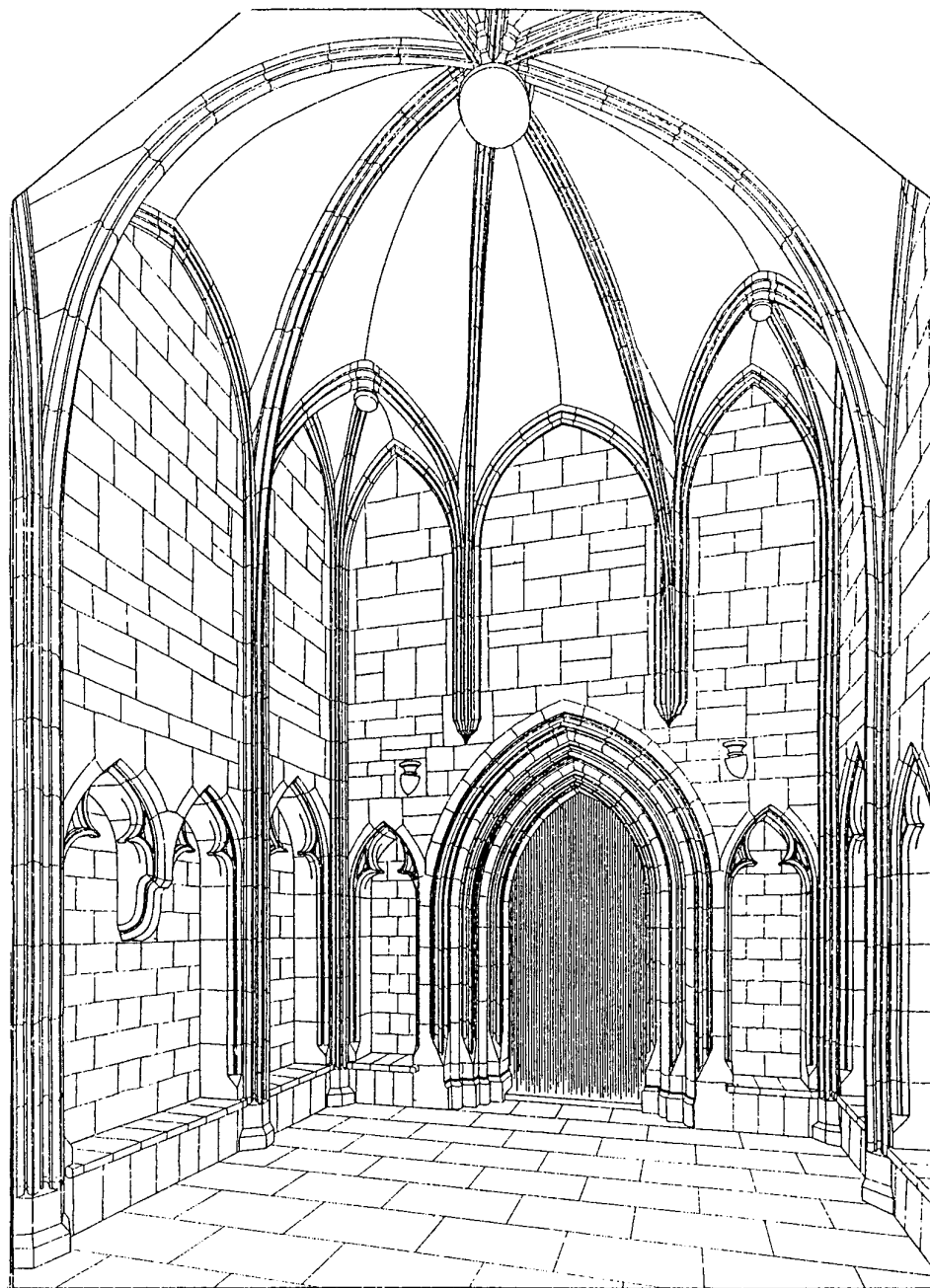
31) Doberer E.: Der Lettner. Seine Bedeutung und Geschichte. In: Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien 9, 1956, s. 117 - 122.

32) Mencl V.: Znojmo, Jihlava..., 1. c., s. 81. Sedlák J.: K problematice parlérovských vlivů v moravské architektuře, Brno 1969. Nepublikovaná dipl. práce FF UJEP v Brně. Zikmundová J.: Kostel sv. Mikuláše ve Znojme, Brno 1996. Nepublikovaná dipl. práce FF MU v Brně.

33) Líbal D. (1948), 1. c., Líbal D. (1957), 1. c., blok č. 13. Líbal D. (1961), 1. c., s. 24. Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 42.

Vzhledem k excentrické poloze kostela sv. Mikuláše na okraji města na skále nad hlubokým kaňonem řeky Dyje (na jihu) a neméně prudkým zářezem prolákliny zvané Jáma na západě, byl portál uprostřed severní strany trojlodí hlavním a také nejblíže vstupem pro znojemské měšťany. Ze všech tří vchodů (západní, severní a jižní, vždy uprostřed svých stran) je také nejhonosnější a byl opatřen zmíněnou předsíní (předsíně před západním a jižním portálem pocházejí až z počátku 20. století). Široce rozkročený severní portál má stejnou profilaci jako ostatní dva portály trojlodí, na rozdíl od nich má však archaicky odstupněné ostění s vloženými oblouky. Výsledkem je monumentalizace vstupu. Také zaklenutí kvadratického prostoru žebrovou kupolovou klenbou na osmiboké základně s vloženými koutovými trompy nebylo v době jejího vzniku obvyklé. Znojemský stavitel odvodil schéma zaklenutí z analogické klenby vstupní haly před severním, hlavním portálem benediktinského klášterního kostela v Třebíči, která pochází z poloviny 13. století. Motívem tohoto zaklenutí nejspíše nebyla slohová vůle po zcelení prostoru,³⁵⁾ nýbrž snaha o monumentální vážnost centrálního prostoru (tedy užití typu klenby jako „Hochheitsform“). Tomu také odpovídá členění východní, jižní a západní strany vnitřní zdi kamennými sedilemi. Severní strana byla otevřena arkádou a po bocích hlavního portálu byly (o něco později) umístěny nad postranními sedilemi dvě konzoly s erby. Skutečnost, že tento prostor vznikl jako jeden z prvních (viz níže), podtrhuje důležitost místa.

Otevřená i zavřená předsíně (vstupní haly) byly ve středověku častým doplňkem francouzských farních, konventních i katedrálních chrámů (porche). Plnily různé funkce (sakrační) dané jejich rozličným původem; v 12. a 13. století se tu vedle náboženských odehrávaly i světské ceremonie, kající hříšníci tu činili veřejná pokání apod. Předsíně (vstupní haly) stavěli také benediktini a cisterciáci.³⁶⁾ V německé jazykové oblasti někdy předsíně přibíraly i část funkce zídka ohraničeného prostranství před hlavní fa-

Obr. 12: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Interiér severní předsíně na kresbě publikované arch. Wachtlerem 1897.

sádou francouzských kostelů (parvis) a stávaly se, mimo jiné, i soudními síněmi. Domníváme se, že i otevřená předsíně před hlavním portálem kostela sv. Mikuláše ve Znojmě měla ve středověku částečně funkci soudní síně.

KDO BYL STAVEBNÍKEM?

Od České kroniky Václava Hájka z Libočan z roku 1541 a v novověku pak zásluhou Antona Hübnera, je funkce stavebníka kostela sv. Mikuláše často přisuzována markraběti, posléze králi a císaři Karlu (IV.).³⁷⁾ Přitom již Gr. Wolný napsal, že vzhledem k existenci městského kostelního stavebního fondu hlavním stavebníkem museli být spolu s patronem, tedy louckým klášterem, znojemští měšťané.³⁸⁾

35) Tak se domníval B. Samek. Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 38.

36) Viollet-le-Duc E.: Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. VII. Paris, s. d., s. 259ff.

37) Hájek z Libočan V.: Kronika česká, Praha 1541. Reeditice Václava Flajshanse I., 1918, II. 1923, III. 1929, IV. 1933. (Hübner A.), 1. c., s. 112 - 113.

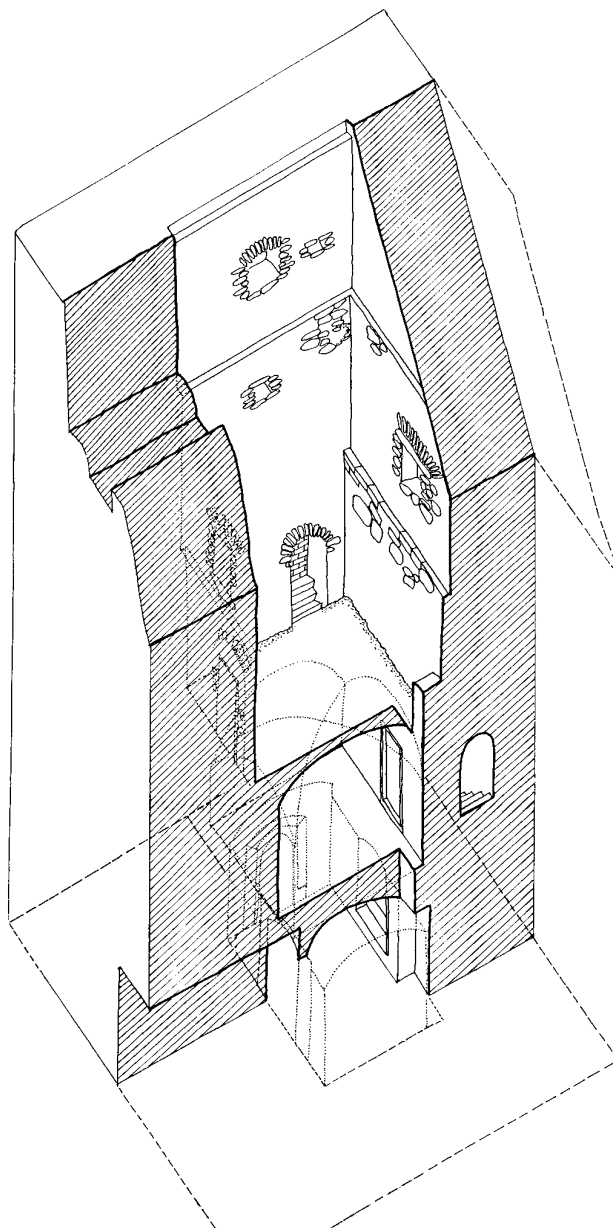
38) Wolný G. (1861), 1. c., s. 88.

Podporu markraběte Karla sice nelze vyloučit (chybí ovšem přímé doklady), jako nelze ani vyloučit pozdější podporu markraběte Jošta či císaře Zikmunda (také bez přímých dokladů), hlavní břemeno stavby však bezpochyby leželo na louckém klášteře a znojemských měšťanech.

CHRONOLOGIE STAVBY

1. etapa - severní věž (před 1338)

Osová nesouměrnost a s ní spojené problémy v presbytáři a severní boční lodi usvědčují severní věž jako nejstarší část kostela sv. Mikuláše. Pětipodlažní hranolová věž je postavena z místního lomového kamene (granodioritu dyjského masivu). Její zdivo se zachovalo na východní straně a na částech jižní a západní strany až nad vrchol zdi dnešního presbytáře a trojlodí (vnější rozměr věže zůstává ve všech podlažích stejný, vnitřní rozměr se zvětšuje, jak se směrem nahoru zdivo výrazně zužuje; v přízemí měří jižní zeď 2,12 m a východní 2,84 m). Viditelná nároží věže (jihozápadní a jihovýchodní) armují opracované kvádry z šedozeleného jemnozrnného vápnitého pískovce (těženého v blízkém okolí Znojma). Povrch zdiva tvoří neolícená malta (omítka), hrubě rozetřená přes líc lomových kamenů, které z omítky místy vyčnívají. Omítka nerovnoměrně přesahuje v tenké vrstvě i okraje opracovaných nárožních kvádrů, ale jejich větší plochy jsou volné. Kamenné armování však nebylo pohledové, protože na nároží je narýsováno kvádrování větších rozměrů, jež na skutečné kvádry nebere ohled: v hrubé omítce jsou vyhlazené, bíle líčené, oříznuté (rýsované) pásy jdoucí k nároží (linka štětcem; zatímco rozměry kamenných kvádrů jsou 27,5 x 61 cm a 33,5 x 29 cm, linkou na nich značené kvádrování má rozměr 37,5 x 45 cm a 40,5 x 111,5 cm a probíhá téměř jejich středem). Na severní straně dosahuje původní stěna věže pouze výšky předposledního patra (zbytek byl snesen kvůli pozdějšímu zastřešení pultem). Přízemí věže má mladší stlačenou valenou klenbu (nižší než původní); z presbytáře do něj vede jednoduchý hrotitý portál s okosenou hranou ukončenou na obou stranách šikminou nízko nad zemí (za portálem je segmentová nika přes celou šířku vnitřního rozměru věže). Materiálem se portál částečně liší od ostatního kamene užitého při stavbě kostela sv. Mikuláše. Část jeho ostění je z hnědavého a šedavého hrubozrnného nevápnitého pískovce (perm) těženého někde mezi Rosicemi a Oslavanami, jaký se používal např. při stavbě nedalekého louckého klášterního kostela v 13. století. Část ostění portálu konvenuje s kamenem použitým na nejstarších částech trojlodí (šedozelený jemnozrnný vápnitý pískovec těžený jihovýchodně od Znojma). Práh portálu z 18. století (ze salzburského načervenalého mikritového vápence), staré železné kování v ostění a trámová závora ve špaletě za dveřmi dokazují, že nejde o novogotický prvek, ale o původní portál. Portál se sice nachází v lici vyrovnávací přízdívky z doby výstavby presbytáře, nelze však vyloučit, že tam byl druhotně posunut. Prvé patro věže, přístupné kamenným schodištěm v síle západní zdi (prostor schodiště je široký 72,5 cm a zaklenut je trojúhelníkovou klenbičkou z nakoso kladených lomových kamenů; stupně jsou z lomového kamene), uzavírá vysoká křížová klenba bez žeber (čelné oblouky jsou parabolické), vyzdéná z lomového kamene kladeného nakoso (malta je smetanově bílá, s malým množstvím vápenných pe-

Obr. 13: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Axonometrie severní věže (kreslila K. Szabová, 1996).

cek; křemenný písek zrnitosti 0,3-1 cm). Klenba je nasazena bezprostředně u prkenné podlahy místnosti. Místnost osvětluje okno s rozevřenou špaletou prolomené v severní zdi. Schodiště v síle zdiva se zalamuje do severní stěny a končí v druhém patře pravoúhlým vchodem s dosud zachovanými železnými kovanými závěsy dveří (jsou tu užity cihly rozměru 8 x 12 x 25 cm). Okenní otvory v patrech postrádají rámování opracovanými články, jsou pouze vyzděny z lomového kamene a jejich překlady tvoří velké neopracované kamenné desky (ze stejného kamene jako okolní zdivo).

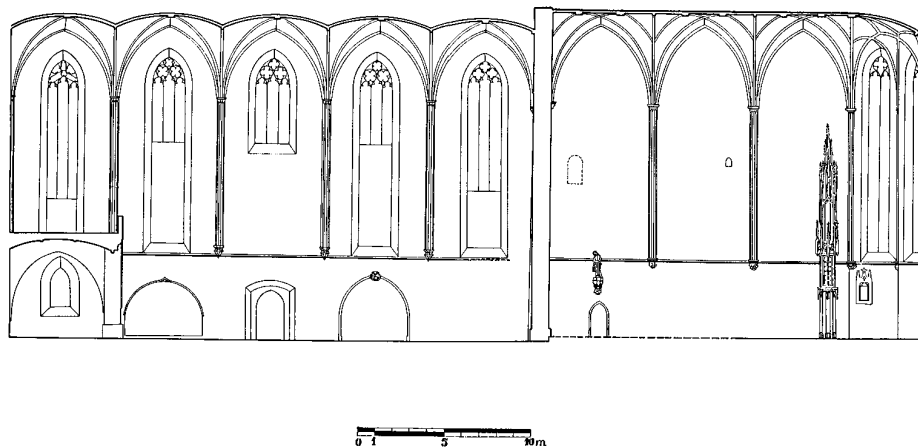
Vycházíme z předpokladu, částečně ověřeného archeogeofyzikální prospekci, že původní kostel sv. Mikuláše stál v místech dnešní gotické novostavby. Jeho presbytář (určený archeogeofyzikálním průzkumem) byl jen nepatrně užší než stávající chór. Po severní straně starého kněžiště postavili někdy před rokem 1338 velkou hranolovou věž; ta však nebyla součástí koncepce následné novostavby městského chrámu (na vyvýšeném okraji města sloužila věž ta-

ké jako pozorovatelná).³⁹⁾ Mezi dvanácti znojemskými příseďicemi nalézáme roku 1324 zedníka Jindřicha (Heinricha).⁴⁰⁾ Protože jde zhruba o dobu, do které kládeme stavbu severní věže, dá se hypoteticky uvažovat o jeho účasti na stavbě.

2. etapa - jižní věž, severní předsíň, obvodové zdivo trojlodí s hruškovou profilací (1338 až asi 1360)

Zatímco hrubé zdivo kostela sv. Mikuláše bylo zděno z lámaného granodioritu dyjského masívu, tedy z dostupného a poměrně kvalitního místního materiálu, opracované kamenické články se tesaly ze dvou druhů kamene. Starší materiál (určený jeho pozicí na stavbě) představuje jemnozrnný vápenný, světlešedozelený, hnědě zvětrávající pískovec (karpat), těžený nedaleko Znojma na návrších východně od Hatí (asi 9 km vzdušnou čarou). Z něj byly vytesány kamenické prvky severní předsíně (portál, sedile, přípory, klenební žebra) a kamenické prvky obvodních zdí trojlodní haly včetně mezilodních válcových pilířů (západní a jižní portál, okení špalety, podokenní římsy, oblounové svazkové přípory včetně konzol a hlavic, západní polopilíře včetně hlavic, koutové přípory včetně hlavic, severovýchodní koutová konzola, čelná klenební žebra, mezilodní válcové pilíře včetně výběhů hruškových žebířů, ostění vítězného oblouku až po nasazení archivoly a armování vnějších operáků). Mladším materiálem byl světlý, slabě nažloutlý, většinou střednězrnný, biodetritický porézni vápenec, těžený v okolí dolnorakouského Zogelsdorfu u Eggenburgu (vzdušnou čarou asi 30 km). Z něj byly vytesány některé kvádry v horních částech mezilodních válcových pilířů halového trojlodí, okení kružby, dvě klenební konzoly na východní zdi u presbytáře, kruchta, ostění arkád severních bočních kaplí, arkáda, konzoly a klenební žebra jihovýchodní kaple, archivolta vítězného oblouku, výběh žebra letneru z vítězného oblouku, křtitelnice, klenební žebra a svorníky kleneb všech tří lodí a čelné klenební žebro nad vítězným obloukem. V presbytáři a v sakristii byly z něj vytesány všechny kamenické články: ostění oken, podokenní římsy, klenební přípory včetně konzol a hlavic, klenební žebra a svorníky včetně čelných žebířů, točité schodiště do patra sakristie, vnější chrlice, masky a fiály na presbytáři.

O časové prioritě trojlodí před presbytářem nelze na základě užitého materiálu pochybovat. Petrografický rozbor umožňuje pouze základní orientaci a hrubé rozdělení stavby kostela sv. Mikuláše. Detailnější postup prací určujeme sledováním stavebních zvláštností a tvarosloví architektonických článků. Nejstarší skupinu v trojlodí představují prvky severní předsíně (jemné hruškové pruty), severní, západní a jižní portál, západní interiérové polopilíře do výše redukce (zhruba v polovině své výšky) a severozápadní, ji-

Obr. 14: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Podélný řez (kreslila K. Szabóová, 1996).

hozápadní a jihovýchodní koutové svazkové přípory. Tato stavební fáze je charakteristická hruškovými profily a výraznou lineární tendencí.

Počátek přestavby kostela sv. Mikuláše roku 1338 udává nápis vytesaný do kamenného kvádrů na jižní věži. Na začátek stavebního díla kládeme i koncepci trojlodní haly o pěti polích, s bočními loděmi členěnými čtvercovými travě a s dvojvěžím při nasazení dlouhého presbytáře; konkrétní podoba jeho závěru však patří mladší etapě. Tato dispozice má na Moravě předchůdce v kapitulním chrámě sv. Mořice v Kroměříži, jehož stavebníky byli olomoučtí biskupové. V Kroměříži začali stavět vestfálsky orientovanou trojlodní halu s dlouhým chórem a dvojicí věží již ve třetí čtvrtině 13. století a v roce 1338 ještě zdaleka nebyla dokončena.⁴¹⁾ Dalším příkladem této dispozice je na Moravě 14. století klášterní kostel sv. Tomáše v Brně. Tam začali augustiniáni stavět roku 1353 dlouhý cihelný chór (pouze s jednou věží), na nějž měla navázat trojlodní hala s bočními loděmi o čtvercových travě (během stavby však myšlenku haly opustili ve prospěch baziliky).⁴²⁾ Brněnský kostel sv. Tomáše je ovšem poněkud mladší než znojemský chrám.

Srovnáním tvarosloví v Kroměříži a ve Znojme zjišťujeme, že mimo dispozice nemá znojemský kostel s kroměřížským v nejstarší fázi nic společného. Mnohem zajímavější paralely pozorujeme v bližším Podunají. Ve Vídni přestavovali rakouští panovníci spolu s vídeňskými měšťany od roku 1304 kostel sv. Štěpána. V roce 1340 dokončili jeho halový chór a po přestávce položili roku 1359 základní kámen k novému halovému trojlodí s čtvercovými travě v bočních lodích; projekt trojlodí byl dílem mistra stavícího chóru.⁴³⁾ Vídeňský presbytář má jemně profilované hruškové pruty

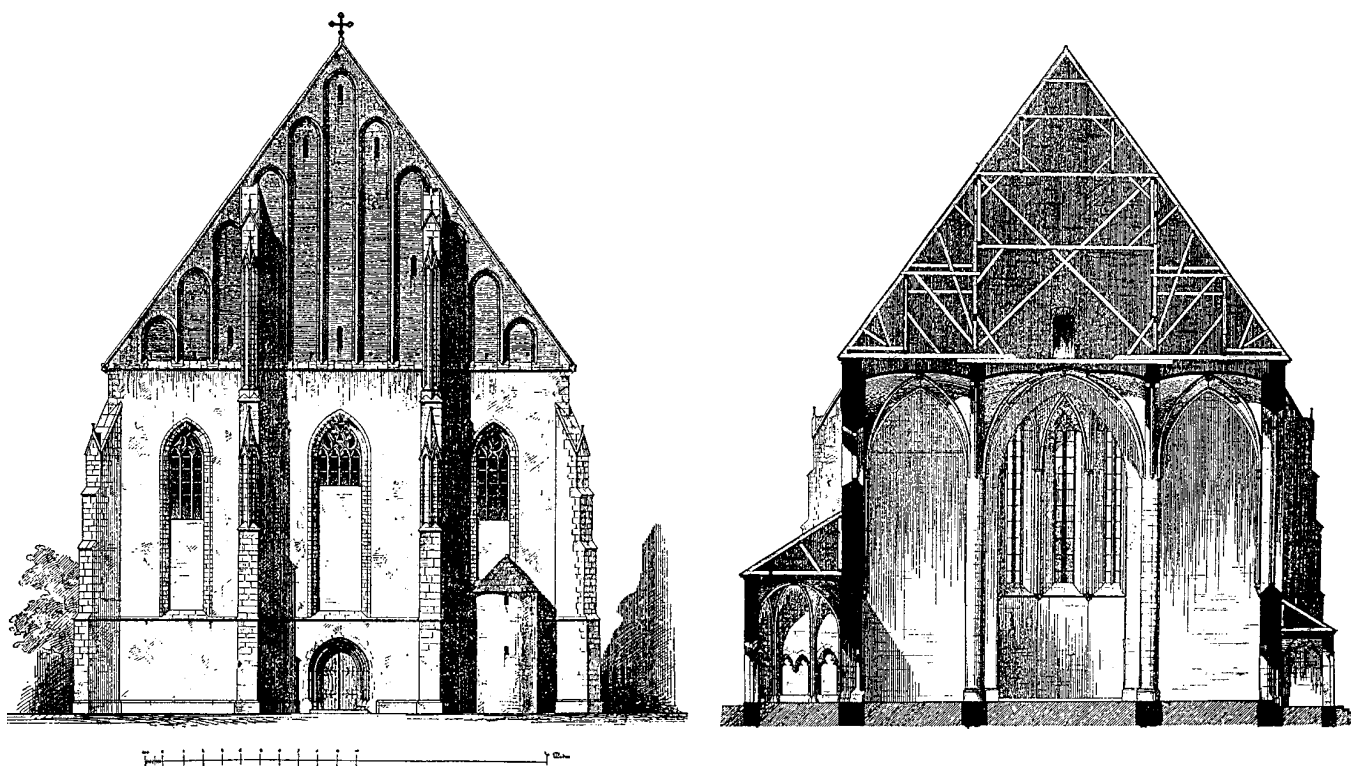
39) V letech 1408 až 1422 je ve znojemských městských účtech doložen hlásný na kostelní věži, kterou B. Samek oprávněně ztotožnil se severní věží. Richter V., Samek B., Stehlík M., I. c., s. 42.

40) CDM VI., s. 192, č. CCLV.

41) Jůza V., Krsek I., Petrů J., Richter V.: Kroměříž, Praha 1963, s. 15 - 21. Hlobil I.: Nový příspěvek k dějinám moravské gotické architektury. In: Vlastivědný věstník moravský XXXI, 1979, s. 310ff. Novotný V., Sedlák J.: Památkový a umělecko-historický přínos obnovy interiéru kapitulního chrámu sv. Mořice v Kroměříži. Památky a příroda 6, 1981, s. 528 - 537.

42) Kuhn K. F.: Die Thomaskirche zu Brunn das Werk der Parler-Hütte. Ein Beitrag zur Baugeschichte des Mittelalters im deutschen Osten. Brunn, 1943.

43) Z obsáhlé literatury o sv. Štěpánu viz: Tietze H.: Geschichte und Beschreibung des St. Stephansdomes in Wien (Österreichische Kunsttopographie XXIII. Bd.). Wien, 1931. Donin R. K.: Der Wiener Stephansdom und seine Geschichte, Wien 1946. Buchowicki W.: Die gotischen Kirchen Österreichs, Wien 1952. Zykan M.: Zur Baugeschichte der Stephanskirche in Wien. In: Gotik in Österreich. Ausstellungskatalog, Krems 1967, s. 410ff. Feuchtmüller R., Kodera P.: Der Wiener

Obr. 15: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. a - západní průčelí, b - příčný řez středem trojlodí (kreslil L. Wachtler, 1897).

na obvodních zdech (starší etapa ovlivněná chórem cisterckého kostela v Heiligenkreuz) a mohutné pilíře členěné střídáním výrazných oblounů s výžlabky, zdobené baldachýny se sochami a ukončené věncem hlavic s průběžným listovým dekorem (mladší etapa). Výrazná profilace oblouny je nejstarší fázi ve Znojmě cizí. Avšak na pilířích vídeňského trojlodí nacházíme identickou profilaci s nejstarší znojemskou etapou (členění pilířů střídáním hruškových prutů a zdvojených výžlabků dělených rovnými ploškami je prakticky totožné s profilací znojemských západních polopilířů). Navíc měly být znojenské pilíře, jak dokazuje baldachýn na západním polopilíři, též zdobené baldachýny a konzolami s figurální výzdobou.

Samotné schema znojenské haly je nejspíše přímo odvozeno z totožného halového trojlodí cisterckého kláštera v rakouském Neubergu a. d. Mürz. Tamní kostel začali stavět záhy po založení kláštera v roce 1327 (roku 1344 světili křížovou chodbu a kapitulní sál).⁴⁴⁾ Trojlodní hala má stejné proporce se znojemskou, poměr šířky čtvercových travě bočních lodí k šířce příčně podélných travě hlavní lodi je 1 : 1,5. Identicky se Znojmem je řešena západní fasáda, členěná horizontálně podokenní a korunní římsou, vertikálně pak dvojicí odstupněných opěráků s nakoso postavenou horní částí vrcholící fiálou (panelovaný štít je mladší). Okna s šikmými neprofilovanými špaletami nezabírají tak

enormě velkou plochu zdi jako v Heiligenkreuz nebo v presbytáři sv. Štěpána ve Vídni.

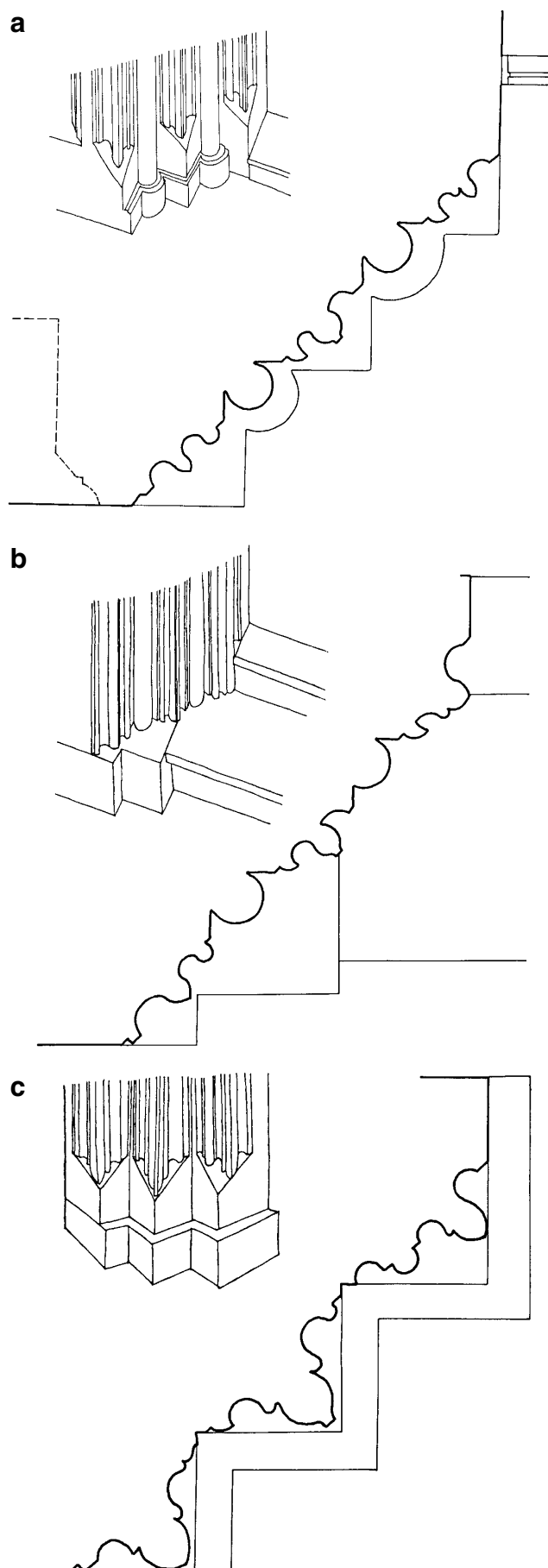
Podunajského cisterckého původu jsou ostruhově podsekávané (vykroužené) klenební patky a konzoly (ve Znojmě v severní předsíni; patka jihovýchodní koutové přípoje v trojlodí a posléze výběhy klenebních žebér na sloupech trojlodí a klenební patky v sakristii). Na jižní Moravě se tento prvek hojně užíval již od druhé čtvrtiny 14. století, a to nejen v 14., ale i po celé 15. století (v kapli Panny Marie na Rybím trhu v Brně, v presbytáři kostela sv. Jakuba v Pohorelicích, v presbytáři kostela sv. Leonarda v Mušově, v presbytáři kostela sv. Jiljí v Prosiměřicích, v přízemí severní i jižní věže a v 1. a 2. patře jižní věže kostela sv. Markéty v Loděnicích, v klášterním kostele v Dolních Kounicích, v presbytáři kostela sv. Mořice v Kroměříži, v presbytáři kostela sv. Jakuba v Brně, v síni měšťanských domů v Brně, Radnická 2 a Minoritská 2, ve Znojmě v křížové chodbě minoritského kláštera aj.). V Čechách se ostruhově vykroužené klenební patky objevují v čisté formě až v sakristii augustiniánského klášterního kostela v Litomyšli (V. Měnclem datovány mezi 1360-70).⁴⁵⁾

Ve Znojmě začali roku 1338 stavbou jižní věže; umístili ji po boku dosud stojícího presbytáře starého kostela. Šlo o druhou věž u budoucího nového chóru. Dvojice věží při začátku presbytáře je raněgotické schema, živé i v 14. století. Právě se provádělo v Kroměříži, obdobné schema bylo projektováno ve Vídni u sv. Štěpána; navíc tamní model kostela v rukou sochy vévody Rudolfa IV. (asi z let 1360-1365) shodou okolností téměř představuje model (ovšem nezamýšlený) znojemského kostela. Dvouvěžová schemata v průčelí francouzských katedrál symbolizovala biskupské

Stephansdom, Wien 1978. Wagner-Rieger R.: *Mittelalterliche Architektur in Österreich*, St. Polten-Wien, 1988. Brucher G.: *Gotische Baukunst in Österreich*, Salzburg und Wien, 1990. Zykanová M.: Ke stavebním dějinám a uměleckohistorickému významu Svatoštěpánského domu ve Vídni. Chrám sv. Štěpána, gotický dóm - jeho vznik a osud. In: *Vídeňská gotika. Sochy, sklomalby a architektonická plastika z dómu Sv. Štěpána ve Vídni*. Katalog výstavy Národní galerie v Praze ve spolupráci s Historisches Museum der Stadt Wien, Praha 10. 10. 1991 - 19. 1. 1992, s. 27 - 58.

44) Wagner-Rieger R.: *Gotische Architektur in der Steiermark*. In: *Gotik in der Steiermark*. Ausstellungskatalog, St. Lambrecht 1978.

45) Mencl V.: *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948, s. 93. Starší patka v karlsštejnské kapli sv. Kateřiny má poněkud odlišné, krátké podseknutí.

Obr. 16: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Profily ostění portálů. a - severní, b - jižní, c - západní (kreslila K. Szabóová, 1996).

chrámy na rozdíl od jednověžových kostelů, které v pozdním středověku vyjadřovaly sebevědomou sílu měšťanstva. Měšťané od 14. století programově stavěli kostely s jedinou věží, většinou mohutnou a bohatě členěnou. Také přechod od rozestavěných dvouvěžových kostelů k jednověžovým (katedrála ve Štrasburku, sv. Štěpán ve Vídni) byl projevem zásahu měšťanů.⁴⁶⁾ Volba dvouvěžového schematu ve Znojme zřejmě souvisela se stavebníkem, louckým premonstrátským klášteřem.

Slohově vyhraněnou a zřejmě první dokončenou stavbou u nově vyměřeného trojlodí (spolu s jižní věží), je kvadratický prostor severní předsíně (vstupní haly) s hvězdicovou žebrovou klenbou a koutovými žebrovými trompy. Její stěny jsou panelovány sedilemi završenými hroditými oblouky s profilovanými hranami; ty dosedají na mocné vyložené konzoly a jsou ještě členěny nápadně drobnými, křehkými příporami hruškové profilace, jež bez přerušení přecházejí do klenebních žebrov. Zřejmě pouze lidskou nedokonalostí se tu střídají jemná těla přípor s nemotornějšími a masivnějšími klenebními žebry stejného profilu. Roku 1766 se severní část klenby zřítla a byla zhruba ve stejné podobě znovu vyzděna, přičemž byl prostor na vstupní straně zkrácen. Současně byly zazděny části bočních sedilí a celá arkáda dříve otevřené severní strany. Žebra na severní straně byla svedena do této zazdívký, jež v letech 1904 až 1906 dostala dnešní pseudogotický portál. Dvě konzoly s erby po stranách severního portálu trojlodí jsou vytesány z zogelsdorfského vápence a byly tedy osazeny o něco později. Portál do kostela má velký, široký, tupě hroditý otvor s dvakrát odstupněným ostěním; v něm jsou vloženy oblouny se samostatnými válcovými sokly opatřenými prstenci. Ostění vybihající z šikmého trnože má hruškové pruhy střídané výžlabky; tato profilace pokračuje nepřerušené od patky do archivoly. Tympanon tu byl vynechán. Funkci severní předsíně interpretujeme ve smyslu analogických soudobých vstupních útvarů jako prostor určený pro světské i církevní ceremonie a také jako soudní místnost. V této souvislosti není bez zajímavosti, že roku 1336 král Jan Lucemburský předal znojemský městský soud do pravomoci louckého premonstrátského kláštera. Vzhledem k jednotné lineární profilaci všech částí je zřejmé, že ona předsíň byla dostavěna (vedle jižní věže) jako první ucelená součást nového svatomikulášského kostela. Tato skutečnost významně podporuje naši interpretaci smyslu a funkce severní předsíně; její stavbu klademe do doby krátce po roce 1338.

Určitou dobu po zahájení práce na jižní věži (1338), po vyměření trojlodí (vykopání základů, na západě až k románskému karneru) a po stavbě severní předsíně, následovalo vyzdění podélných obvodových stěn maximálně pod průběžnou podokenní římsu (zřejmě včetně jižního portálu). Při jižní věži byla vyvedena koutová přípora, začínající patkou dvakrát ostruhově podseknutou, až do výše hlavičky; ta je konstruována podobně s hlavicemi oblounových přípor v presbytáři kutnohorského kostela sv. Jakuba (V. Mencl je datuje do doby kolem roku 1330).⁴⁷⁾ Na druhé straně byla vyvedena západní zeď nad podokenní římsu, do poloviny zamýšlené výšky (až po redukci vnitřních polopíří) a zhruba do stejné výšky byly postaveny i části přilehlých podélných stěn; kvůli stabilitě, protože dále na vý-

46) Wagner-Rieger R. (1988), 1. c., s. 158.

47) Mencl V. (1948), 1. c., s. 47.

chod podélné stěny této výšky nedosáhly. Dokazuje to kamenická značka na vnitřní špaletě západního okna severní zdi (špaleta je přímá, nálevkovitě rozšířená); je shodná s kamenickou značkou dvakrát vytesanou do profilovaných článků severní předsíně. Západní okna severní a jižní obvodové stěny trojlodí jsou o poznání užší než ostatní okna podélných stran. Jsou stejně široká jako obě krajní okna západní stěny. Zdá se pravděpodobné, že představují tehdy zamýšlenou šířku všech oken haly. Stavba obvodových zdí trojlodí nemusela znamenat nutnou destrukci starého kostela. Spíše je pravděpodobné, že se postupovalo jako ve Vidni u sv. Štěpána obestavěním starého kostela. Krátce před rokem 1354 byly poblíž kostela sv. Mikuláše strženy čtyři domy kvůli rozšíření hřbitova. Lze předpokládat, že toto rozšíření si vynutilo právě rozšíření kostela, t. j. stavba obvodových zdí trojlodí. Také z tohoto důvodu se nám zdá být pro dataci lineární fáze trojlodí vhodná doba kolem roku 1360. Toto časové zařazení podporuje podunajské (vídeňské) tvarosloví. Podunajská orientace znojemske huti se zdá evidentní, přestože domácí literatura hledá její původ v pražské huti Matyáše z Arrasu.⁴⁸⁾ Uvedenému datování neodporuje ani ostění západního portálu, jehož výrazné hruškové a lomeně oblé pruty přímého (neodstupněného) ostění vyrůstají bezprostředně z nakloněné trnože a pokračují nepřerušeno do archivoly, přičemž vnitřní profilace má menší rozměry než prostřední a vnější prvky.

3. etapa - obvodové zdivo trojlodí s oblounovými příporami, konkávně projmuté abaky, zvětšení oken (po 1360 až před 1390)

Průběžnou podokenní římsu obvodových stěn uvnitř trojlodí protínají hroty jehlancových konzol s konkávně projmutými stranami čtyřbokých profilovaných krycích desek. Z nich vybíhají oblouny trojsvazkových přípor, ukončené prstencovými hlavicemi se slabě vyvinutými kalichy; na nich pak leží čtyřboké krycí desky s konkávně projmutými stranami. Jde o stavební fázi, jež se liší od předešlé svými oblými profily, konkávně projmutými abaky konzol a hlavic a rozšířením oken haly. Na předchozí etapu navazuje stejným kamenným materiálem. Této fázi patří redukce a změna profilu západních polopilířů ve výši prvního odstoupení vnějších opěráků, přímé šikmé špalety oken (až po nasazení záklenku) s průběžnou podokenní římsou, kterou protínají zmíněné jehlancové konzoly s konkávně projmutými čtyřbokými krycími deskami; z nich vybíhají trojsvazkové oblounové přípory ukončené prstencovými hlavicemi (mají mírně kalichový tvar a jsou tvořeny téměř jen prstenci a prstencovými římsami). Dále sem patří severovýchodní koutová konzola, vysoké válcové pilíře dělicí halu do tří lodí a ostění vítězného oblouku až po nasazení archivoly. Materiálem byl místní šedozelený jemnozrný vápnitý pískovec (karpat); ten je v horních partiích válcových pilířů ojediněle vystřídán rakouským zogelsdorfským vápencem, typickým pro následné stavební etapy. Materiálový předěl, jenž považujeme za směrodatný pro ukončení této etapy, nastal v trojlodí všude stejně vysoko, v horizontu tří kvádrů s profily hruškových žebířů nad hlavicemi přízedních přípor a ve stejné výši u válcových pilířů s ostruhově vyběhlými hruškovými profily klenebních žebířů. Této výšce také od-

Obr. 17: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Trojloďní hala, hlavice svazkové přípory v jižní boční lodi (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

Obr. 18 Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Trojloďní hala, konzola svazkové přípory v jižní boční lodi, protíná průběžnou podokenní římsu (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

povídá materiálový předěl mezi ostěním vítězného oblouku a jeho archivoltou. V témže horizontu je na severní, západní a jižní obvodní zdi trojlodí patrné průběžné ustoupení horní části zdiva. Na východní zdi podobný ústupek není, protože tuto stranu tvořily věže postavené v plné výši. Jak napovídají hruškové profily klenebních žebířů, měla být hala zaklenuta hruškovými žebry nejspíše křížových travé.

Výměna hruškové profilace rozestavených západních polopilířů za mohutné oblouny střídající se s výžlabky je natolik razantní, že musíme uvažovat o změně vedoucího místa stavební huti. Nový mistr nahradil vertikálně profilované pilíře hladkými válcovými pilíři, hruškové pruty svazkových přípor vyměnil za oblouny, místo ostruhově podseknutých klenebních patek zavedl samostatné jehlancové konzoly s čtyřbokými, výrazně konkávně projmutými krycími deskami. Konzoly svými hroty prorůstají průběžnou podokenní římsou. V této etapě musela být také zbořena loď starého kostela (pokud do té doby stála), neboť sem spadá vztyčení mohutných válcových pilířů trojlodí až do výšky tří kvádrů nad ostruhově podseknutý výběh klenebních žebířů hruškového profilu.

V domácí odborné literatuře je starší lineární i mladší oblý znojmský formální aparát spojován s českou oblastí, konkrétně s pražskou hutí a vysvětlením rozdílu mezi tva-

48) Líbal D. (1948), 1. c., s. 63. Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 38. Benešová K., 1. c., s. 3.

roslovím Matyáše z Arrasu (v Praze 1344 až 1352) a Petra Parlěře (v Praze nejspíše od roku 1353/54).⁴⁹⁾ Lineární fázi ve Znojmě nyní nově odvozujeme z Podunají, souhlasně s předchozími úvahami nacházíme pro následný oblý styl východisko částečně v české architektuře. Zkrácené přípory, jež běží pouze po podokenní římsu, se objevily v 60. letech 14. století v Praze - v kostele sv. Apolináře (založen 1362) a v kostele Panny Marie na Trávníčku (založen roku 1360); tam obdobně jako ve Znojmě začíná oblounová přípora v lodi jehlancovou konzolou na podokenní římsu.⁵⁰⁾ Také sloupová síň se zdá být v Znojmě spíše českého původu (sloupové síně se těšily v Čechách v poslední třetině 14. století velké oblibě - v Praze kostely P. Marie na Trávníčku a sv. Haštala, v Jindřichově Hradci kaple sv. Mikuláše a kapitulní síň v minoritském klášteře, klášterní kostel v Třeboni, kostely ve Veti, v Soběslavi, v Němčicích a pod.). Vedle těchto prvků a vedle motivu vzájemného prorůstání jednotlivých článků, jenž se stal charakteristickou součástí stylu pražské katedrální huti, ovšem jiné znojemské motivy opět odkazují na Vídeň. Jsou to prstencové hlavičky stejného typu jako v chóru klášterního kostela v Heiligenkreuz (stejně hlavičky v Čechách jsou většinou cisterckého podunajského původu), Petr Parlér užíval obdobné hlavičky, absence ploché podlahy u přípor (v té době v Čechách velmi rozšířené) a především konkávně prořezané strany krycích desek konzol a hlavic. Ty jsou tak nezaměnitelně vídeňské, že nový vedoucí mistr znojemské huti musel přijít odtamtud. V 80. letech 14. století jsou doloženi ve vídeňské huti pražští kameníci (tovaryši) a vedoucí vídeňský mistr Michael (v uměleckohistorické literatuře přezdívaný podle rodinného jména své první ženy Knab, respektive středověkým pravopisem Chnab) v té době užíval některé motivy Petra Parlěře (např. visutý svorník v kapli sv. Kateřiny). Skutečnost, že byla ve Znojmě hala podunajského cisterckého typu vystřídána českým schématem sloupové síně a směs typicky pražských (českých) a typicky vídeňských (podunajských) motivů, ukazuje, že se

Obr. 19: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Průhled trojlodní halou k presbytáři (foto z archivu PŮ v Brně, 1996).

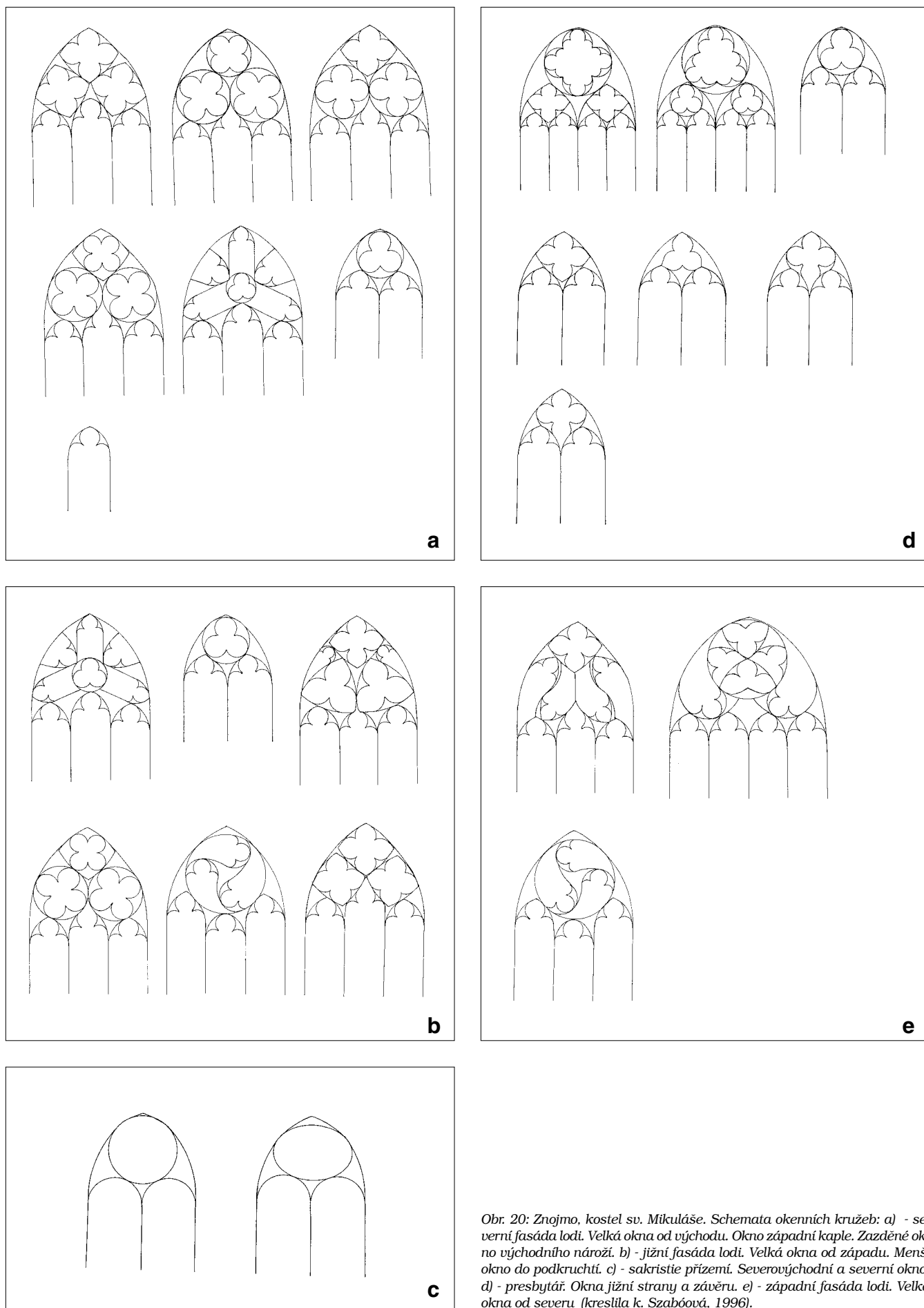
vedoucím mistrem ve Znojmě mohl stát některý z pražských kameníků pracujících ve Vídni. Rámcově tuto etapu klademe do 60. až 80. let 14. století. Kamenické značky na válcových pilířích dokazují současnou práci přibližně deseti kameníků.

4. etapa - dostavba obvodového zdiva trojlodí, zakončení vnějších opěráků, provizorní zastřešení, okení kružby? (před 1390)

Z důvodu opticky nepřehlédnutelného horizontálního švu na všech třech stranách trojlodí musíme klást dostavbu obvodních zdí trojlodí se záklenky oken a s dokončením vnějších opěráků (včetně provizorního zastřešení haly) do samostatné etapy. Ustoupení horní části zdiva je sledovatelné ve stejné výšce průběžně na severní, západní i na jižní zdi trojlodí a vyplývá z něj, že po dovedení obvodních zdí trojlodí do této výše byla stavební činnost přerušena. Ho-

49) Birnbaum V.: Kdy přišel Petr Parlér do Prahy? In: Umění II, 1929, s. 51 - 56.

50) Líbal D.: Pražské gotické kostely, Praha 1946. Líbal D.: Kostel Panny Marie na Trávníčku, Praha 1948.

Obr. 20: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Schemata okenních kružeb: a) - severní fasáda lodi. Velká okna od východu. Okno západní kaple. Zazděné okno východního nároží. b) - jižní fasáda lodi. Velká okna od západu. Menší okno do podkruchtí. c) - sakristie přízemí. Severovýchodní a severní okno. d) - presbytář. Okna jižní strany a závěru. e) - západní fasáda lodi. Velká okna od severu (kreslila k. Szabóová, 1996).

rizontální ústupek je totiž dán nepřesným navázáním vyššího zdiva po celém obvodu haly vyjma obou věží na východě. Protože jsou čelní klenební žebra, s výjimkou žebra nad archivoltou vítězného oblouku, vytesána také z místního pískovce (na rozdíl od následné etapy), zdá se pravděpodobné, že dostavba haly a její zastřešení následovalo brzy po pracovní přetržce. Je známou skutečností, že se ve středověku stavělo pouze od jara do podzimu („od Josefa do Václava“) a každou zimu práce stály. Zmíněný horizontální šev mohl tedy vzniknout ukončením práce v této výši na podzim jednoho a započatím práce na jaře následného roku.

Vzhledem k drobným fiálám s polygonální konkávně projmutou krycí deskou na vrcholcích dvakrát odstupněných opěráků trojlodí krytých pultem s čelným štítem, jež jsou totožné s fiálkami opěráků lodi vídeňského kostela Panny Marie Na nábreží (Maria am Gestade; datovány před 1350),⁵¹⁾ spadá tato dostavba do stylového repertoáru stejné, částečně vídeňsky orientované hutě, shodné s předešlou.

8. dubna roku 1390 souhlasil markrabě Jošt s úmyslem znojemské městské rady založit v kostele sv. Mikuláše oltář sv. Ondřeje. Záznam z 11. dubna téhož roku dokládá, že městská rada oltář skutečně zřídila: „in eadem ecclesia sancti Nicolai /altarem/ de novo creavimus, fundavimus et ereximus“ (olomoucký biskup fundaci potvrdil listinou z 15. února 1391). Založení oltáře, velmi pravděpodobně již v novém trojlodí, předpokládá zastřešení stavby. Samotný důvod založení oltáře (trest za odsouzení a utopení kněze) se zdá být příliš náhodný, než aby mohl být vztažen přímo k dokončení trojlodí a proto dokončení datujeme širěji před rok 1390.

Je otázka, zda již tehdy byly zhotoveny také okenní kružby. Mimo obligátní kruhové obruče a sférické troj- a čtyřúhelníky jsou na západní a na jižní fasádě také parléřovské plaménky.⁵²⁾ Uvedené dataci neodporují, nicméně ji ani nemohou více podepřít, protože ze samotných obrazců kružeb, v této podobě užívaných stejně tak dříve jako po roce 1390, nelze datování blíže upřesnit.⁵³⁾

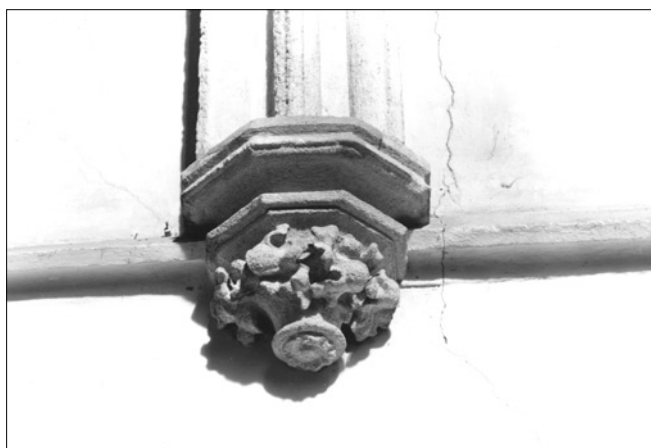
5. etapa - presbytář, hruškové pruty, figurální a vegetabilní konzoly, rovné pětiboké abaky, vítězný oblouk?; sakristie - přízemí včetně klenby, patro do výše výběhu klenby (včetně) (asi 1398 až před 1419)

Do této fáze řadíme založení presbytáře spolu se sakristií a vyvedení zdiva až do výše hlavic svazkových přípor hruškového profilu. Spadá sem zaklenutí přízemí sakristie obkročnou klenbou vyžlabenými žebry a pravděpodobně i dokončení vítězného oblouku s příslušnými konzolami. Materiálem byl rakouský vápenec.

Na zdivu presbytáře, přesně nad horní hranou hlavic svazkových hruškových přípor (hlavice mají rovné pětiboké krycí desky), je patrný horizontální šev (s výjimkou prvních úseků bývalých věží) a nepatrné ustoupení horní partie zdiva. Stejně jako v trojlodí, usuzujeme z tohoto ustoupení i zde na přerušení práce. Na severu presbytáře stojí pat-

Obr. 21: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Konzola přípory s maskou v závěru presbytáře, oko je tvořeno plastickou spirálou (foto z archivu PÚ v Brně).

Obr. 22: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Konzola přípory s pokroucenými sešklými listy na severní straně presbytáře (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

rová sakristie. Na půdě nad patrovou sakristií se zachovalo neomítnuté vnější zdivo severní stěny presbytáře. To dokazuje celkem přesvědčivě, že se při stavbě presbytáře současně zdila i patrová sakristie, zakrytá nakonec pultovou střechou. Zatímco přízemí sakristie je stavebně jednoduší, pozorujeme výrazný předěl (daný nepřesným osazením) v horizontu nasazení klenebních žebor na vysoké úseky žebor vytesané spolu s malými konzolkami, z nichž klenba vybíhá ze zdi.

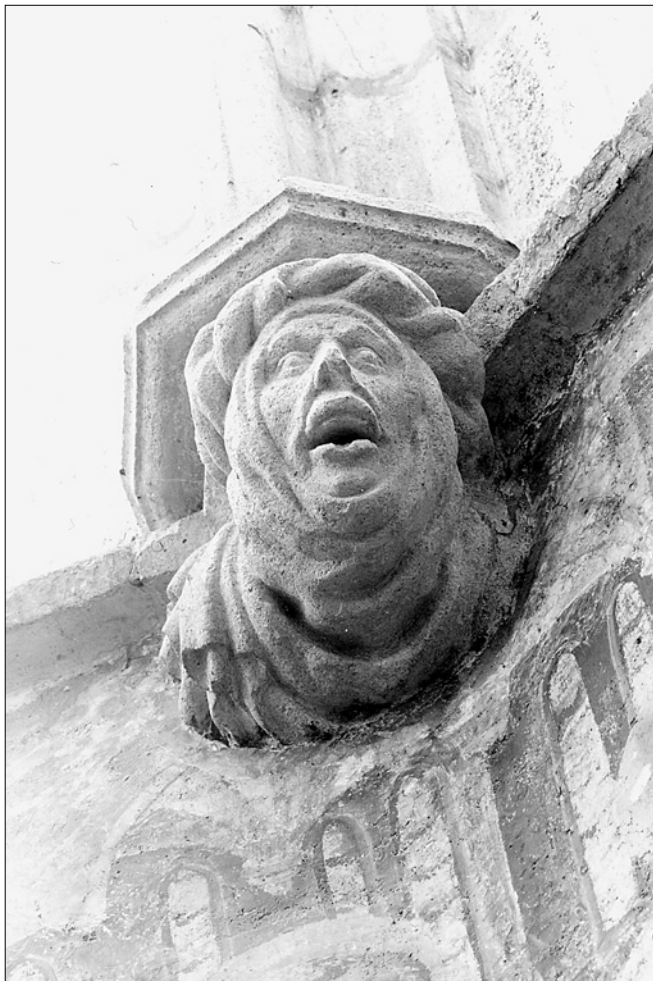
Vzhledem k disproporci mezi čelnými klenebními žebry nad vítězným obloukem a příslušnými klenbami (viz níže) se zdá pravděpodobné, že dokončení vítězného oblouku včetně příslušných koutových konzol presbytáře a dvou konzol (mají pětiboké krycí desky s rovnými stranami) ze strany trojlodí, patří také k této fázi (každopádně nenáleží do stejné fáze s klenbami).

Presbytář v šířce střední lodi haly, flankovaný dvojicí dříve postavených věží při západním styku s trojlodím, se výrazně odlišuje od trojlodí materiálem svých kamenických článků. Konzoly, přípory, okenní špalety a podokenní římsa, také archivolta vítězného oblouku a dvě konzoly nad archivoltou vítězného oblouku ze strany trojlodí, jsou zhotoveny z rakouského zogelsdorfského vápence. S tímto kamenem se objevil u sv. Mikuláše i jiný stylový svět figurálních a vegetabilních konzol. Svým slohem se presbytář, včetně dvou konzol nad archivoltou vítězného oblouku ze strany trojlodí, liší od dříve prováděné haly trojlodí natolik,

51) Dilgson C.: Geschichte der Kirche Maria am Gestade in Wien, Wien 1882. Löw J. P.: Maria am Gestade, Wien 1931.

52) Řada poškozených kružeb byla vyměněna za stejné obrazce při rekonstrukci v letech 1904 až 1906. Pouze střední okno severní fasády je zcela nové nahradilo oválné barokní okno.

53) Některé kružby mají přímé paralely v rakouské architektuře první poloviny 14. století.

Obr. 23: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Konzola přípory s mužem v závěru presbytáře (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

že zde musíme opět pomýšlet na změnu vedoucího mistra huti.

Presbytář je značně protáhlý. Má tři travě stejných rozměrů jako hlavní loď a polygonální závěr na půdorysu poloviny pravidelného desetiúhelníka. Stejně jako v hale, i zde jsou stěny členěny průběžnou podokenní římsou a svazkovými příporami (zde s hruškovými pruty). Jejich konzoly se s podokenní římsou také protínají, na rozdíl od haly však v rovině krycích desek.

Konzoly svazkových přípor mají tvar kalichu pokrytého bohatě plasticky rozvinutými a pokroucenými seschlými listy nebo maskami; z nich vyniká karikovaná mužská hlava ovinutá šátkem. Jediná nezdobená konzola je evidentně přesekána. Kalichová těla tří konzol ukončují dole prstenec a rozetka. Profilované krycí desky jsou pětiboké, s přímými stranami. Stavební součástí presbytáře je dále dnes osekané sedile, stejně jako nově přesekaný sanktuář a velká skulptura Krista u kůlu; ta stojí na samostatné konzole utvářené adekvátně k ostatním konzolám.

S pitvornými maskami konzol a hlavic presbytáře vstoupil do znojenské huti zcela nepopíratelně tvůrčí duch pražské parlérovské huti. Pro celkovou orientaci Znojma je však příznačné, že se tak stalo, přinejmenším zčásti, prostřednictvím vídeňské svatoštěpánské huti. Oči jedné obludy na konzole v závěru znojenského presbytáře vytváří plochá spirála s vystouplým středem. Stejným způsobem jsou dělány oči podobné obludy na konzole v jižní věži u sv. Ště-

Obr. 24: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Konzola přípory s velkými listy v závěru presbytáře (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

pána ve Vídni. Příbuzný motiv představuje spirálové zatocení konců vlasů a vousů s vystouplým středem, typické pro parlérovskou hut.⁵⁴⁾

Jako pražský lze označit závěr presbytáře, na nepříliš frekventovaném půdorysu pěti stran pravidelného desetiúhelníka, lišícího se pouze zaklenutím od půdorysně stejného závěru sedmi stran dvanáctiúhelníka. Závěry o sedmi stranách dvanáctiúhelníka jsou zastoupeny v 14. století jak v Čechách (v Praze u minoritského kostela sv. Jakuba, v benediktinské Sázavě), tak v rakouském Podunají (Ludvikův chór minoritského klášterního kostela ve Vídni, benediktinský klášterní kostel v St. Lambrechtu). Znojenská síťová klenba, plánovaná zřejmě již při založení chóru, však odkazuje závěr sv. Mikuláše jednoznačně na pražskou katedrálu sv. Víta.

Časové zařazení této etapy se zdá být nejsnazší, protože kvalita a podobnost znojenských prvků se spolehlivě datovanými vídeňskými, případně pražskými vzory je taková, že e musíme myslet na paralelní práci kameníků vzešlých z jedné huti. Kolem roku 1400 byl k vedení vídeňské huti povolán pražský mistr Václav Parlér, aby pokračoval ve

54) Petr Parlér použil tento motiv ojediněle na vousech skulptury Přemysla Otakara I. na jeho náhrobku v pražské katedrále r. 1377, ve velkém rozsahu pak na tzv. Mojžíšově konzole v kostele sv. Jana v pruské (území řádu Německých rytířů) Toruni kolem r. 1390. Viz Schader A.: Peter Parler und die Skulptur des Schönen Stils. In: Die Parler und der Schöne Stil 1350 - 1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern 3. Köln 1978, s. 17 - 25.

Obr. 25: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Presbytář, maska na korunní římse závěru (foto autor, 1996).

stavbě jižní věže. Po Václavově úmrtí jej roku 1404 vystřídal na dlouhá léta Petr z Prachatic (do r. 1429), po něm následoval Jan z Prachatic (do r. 1439).⁵⁵⁾ V Praze jsou adekvátní figurální konzoly datovány do prvních dvou desetiletí 15. století,⁵⁶⁾ ve Vídni do prvního desetiletí 15. století.⁵⁷⁾ V prvním, eventuelně i v druhém desetiletí 15. století se nepochybně stavěla také spodní část presbytáře (s konzolami) ve Znojmě. Jelikož byly ve Vídni na sv. Štěpánu práce dočasně přerušeny (22. října 1407) a v roce 1408 se tam nepracovalo,⁵⁸⁾ je vzhledem k podobnosti a vysoké kvalitě znojemských konzol docela možné, že sem roku 1408 přišli někteří kameníci ze svatoštěpánské huti.

Roku 1398 odkázal znojemský měšťan Georg Schneider z Horního náměstí na stavbu kostela sv. Mikuláše 10 kop grošů. Protože předpokládáme ukončení obvodních zdí trojlodí a provizorní zastřešení haly před rokem 1390, vztahujeme tento údaj na stavbu nového presbytáře. Nejprve se ovšem musel zbořit starý chór; zřejmě alespoň část materiálu z destrukce byla pak použita na novém presbytáři (kvádry na opěrácích z hnědavého hrubozrnného pískovce těženého mezi Rosicemi a Oslavanami). Vzhledem k horizontálnímu švu nad hlavicemi přípor se stavba chóru na jistou dobu přerušila. Jak jsme již uvedli u podobného problému v trojlodí, mohlo jít pouze o pracovní spáru způsobenou zimní přestávkou. Poté bylo obvodové zdívo presbytáře dokončeno včetně klenby triumfálního oblouku a osazení čtyř horních klenebních konzol; v koutech presbytáře má jedna konzola rostlinný ornament, druhá nese rozšklebenou masku, na straně trojlodí jsou dvě konzoly s divým mužem. Dokončení obvodových zdí presbytáře klademe před rok 1419, neboť tehdy se začaly stavět dvě kaple; jedna při severní boční lodi, druhá na hřbitově. Předpokládáme následný postup: dokončení rozestavěného zdiva presbytáře, probourání boční zdi trojlodí, přístavbu kaple. Fundace oltářů v trojlodí učiněné v prvních dvou desetiletích 15. století nemají vzhledem ke stavbě presbytáře žádnou výpovědní hodnotu.⁵⁹⁾

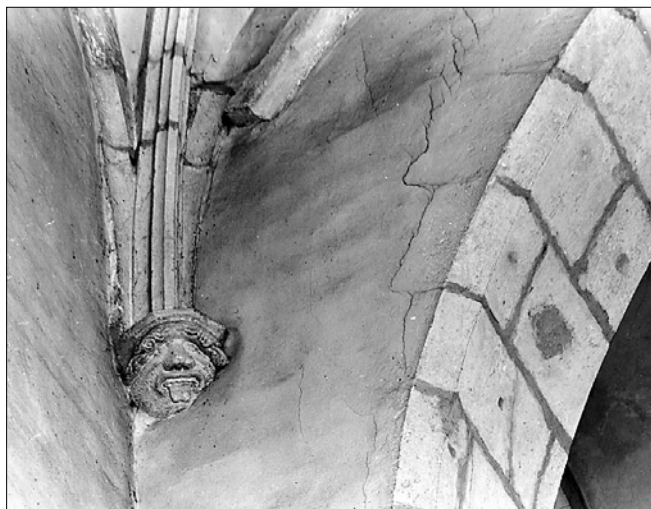
55) Viz pozn. 43.

56) Podlaha A., Hilbert K.: Metropolitní chrám sv. Víta v Praze (Soupis památek historických a uměleckohistorických), Praha 1906.

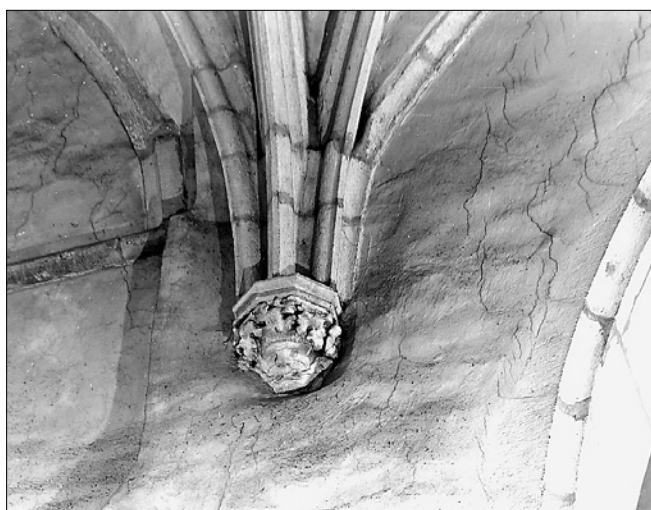
57) Zýkanová M.: Ke stavebním..., 1. c., s. 43, 44.

58) Zýkanová M.: Ke stavebním..., 1. c., s. 44.

59) Libal D. (1961), 1. c., s. 24. Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 42.

Obr. 26: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Klenební konzola v jihozápadním koutě presbytáře, nahoře patrný nesoulad čelného klenebního žebra nad vítězným obloukem a mladšího výběhu z konzoly (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

Obr. 27: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Trojlodní hala, klenební konzola s divým mužem po severním boku vítězného oblouku, vlevo kordonová římsa původně exteriéru severní věže a patrný nesoulad mezi zdívkou věže a vítězného oblouku (foto PÚ v Brně, 1996).

6. etapa - severozápadní kaple 1419; poškození severní věže požárem 1422; zaklenutí presbytáře, trojlodí a patra sakristie, schodiště v sakristii, cihelné štíty haly (1422 až 1442)

24. dubna 1419 byla v kostele sv. Mikuláše založena kaple sv. Trojice. Nyní má kostel čtyři kaple: barokní novostavbu (údajně na místě starší kaple), barokní kapli začleněnou v gotickém obvodovém zdivu s pozdněgotickou vstupní arkádou (východní kaple při severní boční lodi), pozdněgotickou kapli při jižní boční lodi a konečně gotickou kapli při severní boční lodi na západní straně, od 19. století určenou pro Boží hrob. Je zřejmé, že kaple sv. Trojice postavená roku 1419 je totožná se západní kaplí při severní boční lodi. Tato kaple, přiléhající k boku severní předsíně, je zaklenuta dvěma příčně položenými poli obdélníkového půdorysu; křížové klenby mají hruškovitá žebra se skosenými hranami, stejného profilu jako žebra klenby trojlodí. Kruhové svorníky člení jen stěží rozeznatelná reliéfní rostlinná dekorace. Dvě dnešní malá hrotitá okna pocházejí až z novodobé úpravy; původně byla kaple otevřena uprostřed

severní zdi východního pole jedním velkým hrotitým oknem. Do lodi se kaple otevírá širokou, v podstatě půlkruhovou arkádou, ve vrcholu kýlovitě projmutou. Není jasné, zda je kýlovité prohnutí původní, neboť dříve byl v těchto místech reliéfní erb; ten byl v neznámé době odstraněn a při té příležitosti byl přetesan i výběh žeber. Soudíme však, že kýlový tvar dostal vrchol oblouku spolu s erbem.

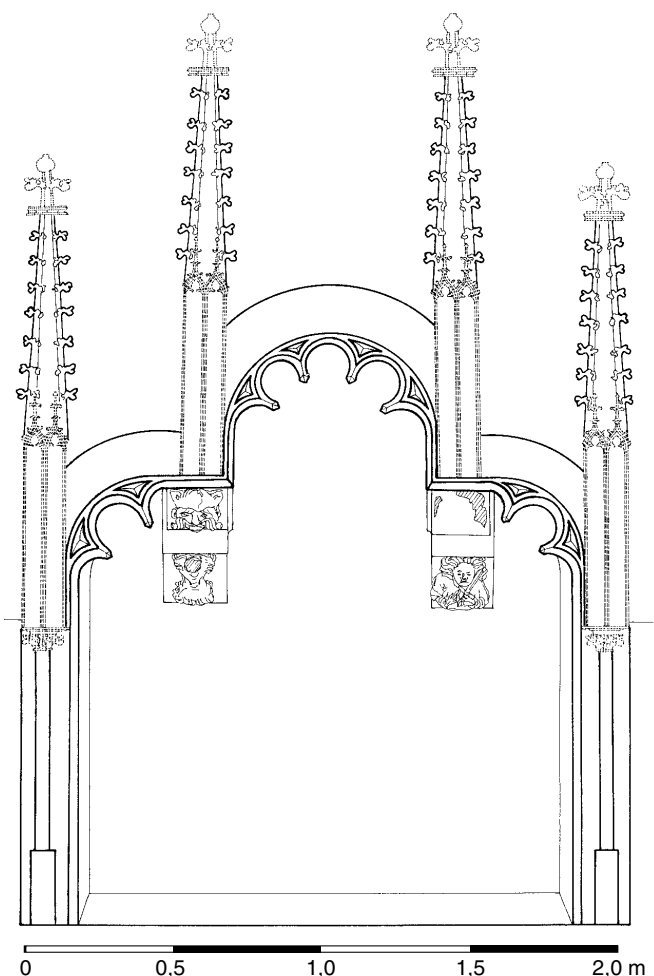
Dne 8. května 1419 potvrdil olomoucký biskup založení kaple sv. Tomáše, ta byla postavena na hřbitově u kostela a byla v novověku zbořena.

Z obou stran vítězného oblouku jsou osazena čelná klenební žebra ve stejné výšce, shodné s dříve vyzděnými čelnými klenebními žebry bočních lodí. Tato výška však nevyhovovala mistrovi vedoucímu zaklenutí stavby. Síťovou klenbu pro střední loď haly proto nasadil zhruba o 20 cm výše než vyžaduje čelné žebro nad vítězným obloukem (vrchol klenby leží 18,5 m nad podlahou). Disproporcí napravují diagonální klenební žebra síťové klenby, poněkud neuměle svedená k čelnému žebro nad vítězným obloukem. Daleko nápadněji byla zvednuta klenba presbytáře. Ta je nasazena přibližně o jeden metr nad čelným žebrem nad vítězným obloukem a diagonální žebra této síťové klenby vyběhají zcela nelogicky přímo ze zdi nad čelným žebrem (vrchol klenby presbytáře leží zhruba o 40 cm výše než vrchol klenby hlavní lodi). Vůle stavitele ke zvýšení klenby presbytáře nerespektovala zamýšlenou úroveň při stavbě archivolty vítězného oblouku (předchozí stavební etapa) a proto považujeme zhotovení klenby za samostatnou akci.

V literatuře se opakovaně objevuje názor o různé době provedení kleneb jednotlivých lodí haly a presbytáře. Autory k tomuto tvrzení vede odlišný obrazec kleneb v trojlodí (křížové v bočních lodích a síťová v střední lodi) a různý profil žeber v trojlodí (hruška) a presbytáři (vyžlabený zkosený hranol). B. Samek se domníval, že síťová klenba nahradila u sv. Mikuláše starší typ klenby, což je patrné na samotné stavbě dosud.⁶⁰⁾ Mimo zmíněné anomálie při nasazení klenby na čelná žebra z obou stran vítězného oblouku však pozorujeme pouze menší nepravidelnosti u obou čelných klenebních oblouků na východní stěně bočních lodí; ty jsou ovšem dány jejich vyzdáním v časovém předstihu před provedením klenby. Obvodní zdivo trojlodí i presbytáře nad rubem stávajících kleneb nevykazuje sebemenší stopu po jině, starší klenbě. Proto musíme názor o druhotnosti síťové klenby odmítnout. Žádná indicie nás též nevede k domněnce, že by křížové klenby bočních lodí haly byly starší než síťová klenba střední lodi. Všude v hale mají žebra identický hruškový profil, daný jejich stejně profilovanými staršími výběhy nad hlavicemi přízedních přípor a výběhy z mezilodních válcových pilířů. V presbytáři nebyl profil žeber determinován rezidui starší stavební etapy; proto tu provádějící mistr mohl zvolit vyžlabený profil odpovídající jeho slohovému citění. Stejný profil mají též klenební žebra sousedních dvou podlaží sakristie. Z rozdílnosti profilů žeber klenby v presbytáři a v hale nelze apriori odvozovat jejich zásadně odlišný časový vznik.

V trojlodí charakterizuje tuto fázi nápadně hrubá změna profilu mezilodních pasů západních travé. Mimo evidentní shodu výzdoby svorníků v patře sakristie a v hlavní lodi nenacházíme další pomocná kritéria, upřesňující posloupnost prací, jež zařazujeme do této fáze. Klademe

60) Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 41.

Obr. 28: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Částečná rekonstrukce sedile na jižní straně presbytáře (kreslila K. Szabóová, 1996).

sem dokončení presbytáře, t. j. jeho zaklenutí síťovou klenbou s vyžlabenými žebry, zaklenutí trojlodí hruškovými žebry (v hlavní lodi síťová klenba, v bočních křížové), cihelné štíty trojlodí a dokončení patra sakristie, tedy jeho zaklenutí a zpřístupnění točitým schodištěm z přízemí. Materiálem kamenických článků byl rakouský vápenec, klenby byly vyzděny z cihel (na šířku cihly; v presbytáři mají cihly výšku 7-7,5 cm a délku 22-22,5 cm; v trojlodí výšku 5, 5,5, 6,5 i 7 cm a délku 28-29 cm; v patře sakristie výšku 4,5, 5, 5,5 i 6 cm a délku 21,5-23 cm). Rozměry cihel štítů haly (pohledový západní byl panelován) neznáme, protože byly v novověku zbořeny (východní r. 1868, západní r. 1904) a nahrazeny novými cihelnými štíty (mohlo by jít o cihly rozměru 8 x 11,5 krát 26 cm, které jsou druhotně použity na půdě v jižní zdi presbytáře a východní zdi jižní boční lodi po zboření jižní věže).

Roku 1422 v kostele sv. Mikuláše hořelo. O tomto ohni se zmiňuje pouze nepřímě městský rejstřík údajem, že jakýsi Mikuláš dostal z městské pokladny 4 groše za oděv, který si zničil při požáru kostela.⁶¹⁾ Nelze sice vyloučit, že by z nejrozumnějších příčin mohla tehdy shořet i provizorní střecha, kterou v této době předpokládáme nad halou (eventuelně i nad presbytářem), pravděpodobněji však šlo o požár dřevěného lešení; to podle našeho názoru tehdy obklopovalo rozestavěný presbytář a válcové pilíře v trojlodí. Tak jako tak je zřejmé, že se na kostele v tomto roce pracovalo (viz odškodnění Mikuláše, snad jednoho z účastníků stavby).

61) Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 41.

Obr. 29: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Konzolky sedíle v presbytáři. Uprostřed vnitřní stěny nápis rudkou s letopočtem 1437 (foto z archivu PÚ v Brně, 1996).

Brzy po požáru se musely práce obnovit. Ze sporých údajů víme, že se roku 1425 vozilo k sv. Mikuláši větší množství kamene. Jistě ne na klenby, neboť ty jsou z cihel; se stavbou kostela však tento kámen souviset mohl.⁶²⁾ Již jsme se zmínili, že klenba presbytáře nerespektuje výšku čelného klenebního oblouku nad vítězným obloukem. Zvýšení klenby presbytáře není náhodné a lze si je vysvětlit pouze zásadní změnou názoru. Z tohoto důvodu musíme opět počítat se změnou vedoucího stavebního mistra. Klenbu presbytáře datujeme před rok 1437.⁶³⁾ Tento letopočet je připojen ke dvěma rudkovým nápisům v presbytáři: *hic fuit ioh/ane/s sampch studens wienen/s/is 1437; hic fuit ioh/ane/s chuepg studens wyenn 1437*). Oba záznamy jsou napsány na barevné ličce interiérových omítek; ty mohly být provedeny až v zaklenuté stavbě.

Klenbu trojlodí a patra sakristie klademe až za zaklenutí presbytáře. Vedou nás k tomu dva důvody. Zaprvé odlišujeme zaklenutí přízemí a patra sakristie. Zatímco v přízemí neleží svorníky v přímé linii za sebou nýbrž „skákaají“, v patře následují svorníky v jedné přímce, což dokládá odlišné provedení. Přitom pozorujeme shodu klenebních svorníků patra sakristie se svorníky hlavní lodi. Svorníky klenby patra sakristie totiž mají neproporčně velký rozměr, totožný s rozměrem svorníků hlavní lodi (svorníky přízemí sakristie jsou menší). Také výzdoba těchto svorníků opakuje motivy ze svorníků hlavní lodi. Proto předpokládáme blízkou souvislost mezi zaklenutím hlavní lodi a patra sakristie. Současné zaklenutí obou prostorů by mohlo být sice teoreticky provedeno ještě před zaklenutím presbytáře, protože však klenbu presbytáře klademe ze závažných důvodů před rok 1437 (prokázaná výmalba) a protože předpokládáme ukončení stavby kostela odlitím zvonů (nových po požáru z roku 1422) až v roce 1442, zařazujeme zaklenutí

patra sakristie a halového trojlodí za klenbu presbytáře, před rok 1442. Druhým důvodem jsou kamenické značky na stupních vřetenového schodiště do patra sakristie. Nalézají se tu tři typy, nejčastěji užitý má podobu „W“. Touto značkou označil roku 1447 mistr Mikuláš ze Sedlešovic znojemskou radniční věž na tesařském nápisu hlásajícím jeho autorství. Jako mistr vystupuje Mikuláš také v roce 1444 na podobném nápisu na věži v areálu louckého kláštera, který přestavoval pro opata Přibyslava. Proto připisujeme značku v podobě „W“ na schodišti v sakristii kameníkovi Mikuláši ze Sedlešovic; ten se zřejmě vyučil u některého mistra na stavbě chrámu sv. Mikuláše (Sedlešovice leží v těsném sousedství Znojma a patřily

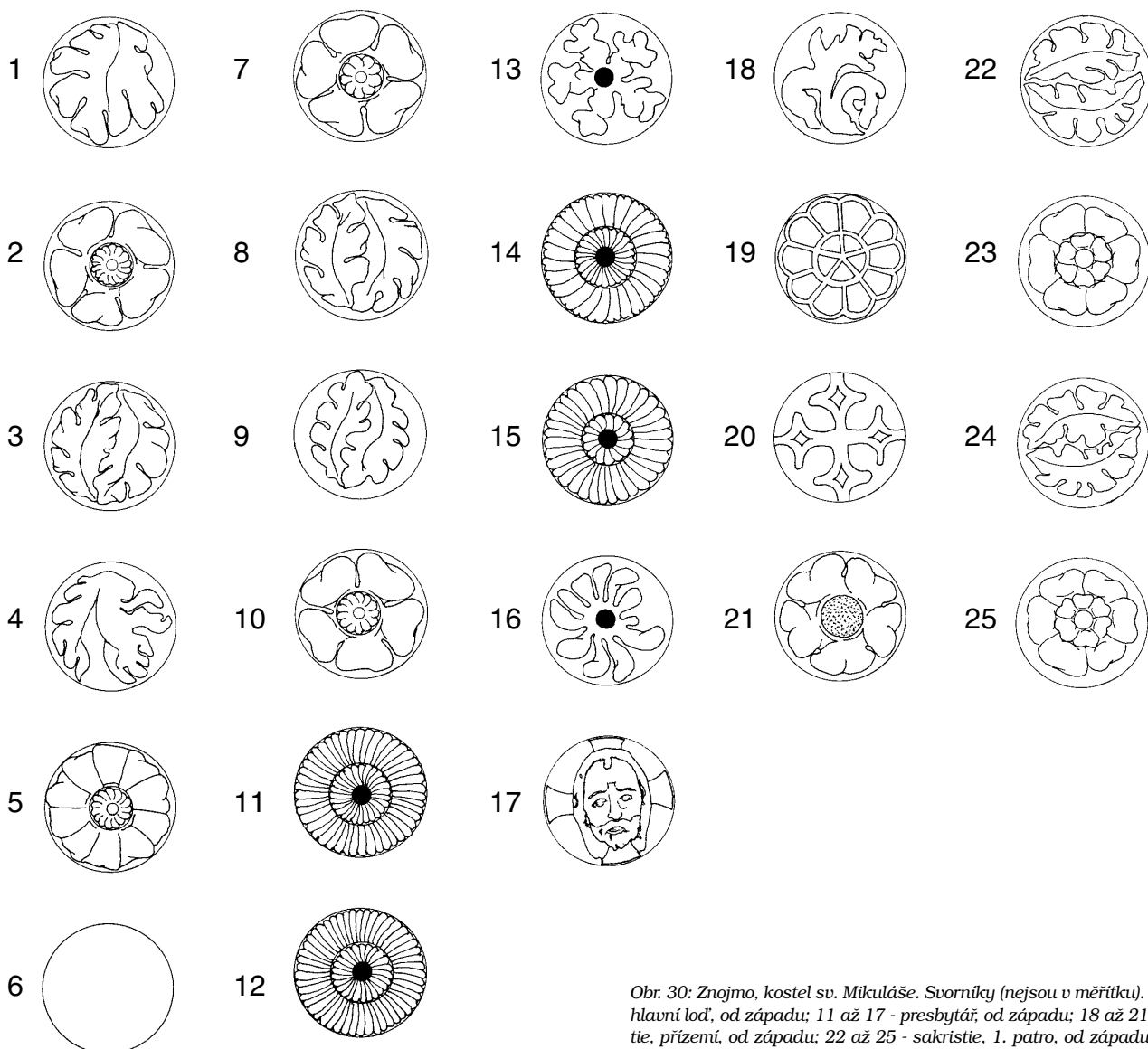
louckému klášteru). Stavbu schodiště a s ním i zaklenutí patra sakristie a trojlodí datujeme také z tohoto důvodu krátce před rok 1442. Tak jsou datovány nejstarší dochované zvony kostela sv. Mikuláše (jeden zvon má nápis: *En ego campana mundo, pronuntio vana / Ignem vel festum, bellum vel funus honestum. Anno 1442. a druhý nese andělský pozdrav: Ave Maria gratia plena, dominus tecum. Ihesus 1442.*).

Znojemský klenební vzorec není čistě parlérovský, byť jej tak dosavadní literatura zařazuje. Jednotlivá travé jsou totiž vyznačena příčným žebrem, které jde proti smyslu Parlérových průběžných sítí. Znojemská klenba není v tomto ohledu ojedinělá. Totožná je například klenba hlavní lodi farního a johanitského kostela sv. Petra a Pavla v slezském Striegau (=Strzegom) nebo klenba hlavní lodi farního kostela v dolnorakouském Kilbu. Tendenci ohraničovat jednotlivá travé síťových kleneb příčným žebrem pozorujeme jako zvláště silnou v druhé polovině 15. století (katedrála ve Štýrském Hradci apod.). Jako další argument pro relativně pozdní dataci zaklenutí znojemského trojlodí uvedeme ještě tzv. otvor sv. Ducha v druhém poli (od presbytáře) hlavní lodi. Tento otvor, běžný v pozdněgotických klenbách kostelů německé jazykové oblasti, se v německé literatuře nazývá podle zobrazení holubic jako symbolů sv. Ducha (ještě v 19. století byla ve Znojmě v otvoru umístěna soška bílé holubice). Uplatnění otvoru se vázalo k velikonočním obřadům a bývalo velmi spektakulární (znázorňování Nanebevstoupení vytahováním sochy Krista s následným vpouštěním holubice). Nejde ovšem pouze o samotný otvor, ale také o jeho kružbový lem; ten totiž představuje poměrně pozdní projev ve vývoji gotických kleneb.

Dokončení kostela sv. Mikuláše klademe do doby, ve které působil ve vídeňské huti Hans Puchspaum (roku 1446 se stal jejím vedoucím mistrem). Ten se poprvé objevuje roku 1418 jako vandrující tovaryš v Ulmu; mohl se tedy narodit někdy kolem roku 1400. Je docela možné, avšak nedokazatelné, že pocházel ze Znojma a že se vyučil u některého mistra svatomikulášské huti. Není snad bez význa-

62) Případně mohl být určen na hradby u kostela, jak nadhodil B. Samek. Viz Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 42.

63) Viz pozn. 20. Na východní zdi závěru, před níž stávala gotická archa (dnes v Mittelalterlichesmuseum ve Vídni) je olůvkem napsaná a vyryta řada dalších jmen (Michel Wenceslaus, Wolf) podle písma také z 1. poloviny 15. století.

Obr. 30: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Svorníky (nejdou v měřítku). 1 až 10 - hlavní loď, od západu; 11 až 17 - presbytář, od západu; 18 až 21 - sakristie, přízemí, od západu; 22 až 25 - sakristie, 1. patro, od západu (kreslila K. Szabóová, 1996).

mu, že mezi přední znojemské měšťany patřil roku 1401 jistý Hannus Puchspaum;⁶⁴⁾ ten by snad mohl být příbuzným pozdějšího slavného vídeňského mistra.

Zobrazení kostela na vedutách 19. století dokládá vzorovanou skladbu střešní krytiny trojlodí. Na ploše střechy byly dole tři velké světlé kříže, nad nimi čtyři plné světlé šesticípé hvězdy a pod hřebenem široký pás světlé klikatky. Ta je totožná s barevnou skladbou pozdněgotické střechy kostela sv. Štěpána ve Vídni a zdá se tedy pravděpodobné, že i znojemský střešní ornament měl pozdněgotický původ.

7. etapa - kruchta (asi 1470)

Již při rekonstrukci půdorysu kostela jsme se zabývali kruchtou a dospěli jsme k závěru o její dodatečné vestavbě do hotového trojlodí děleného dvěma řadami válcových pilířů. Kruchtu datovali B. Samek a D. Líbal shodně do druhé poloviny 15. století, oba konstatovali její podobnost s kruchtou ve vídeňském sv. Štěpánu.⁶⁵⁾ Na základě stylového rozboru díla Lorenze Spenynga, vedoucího mistra té

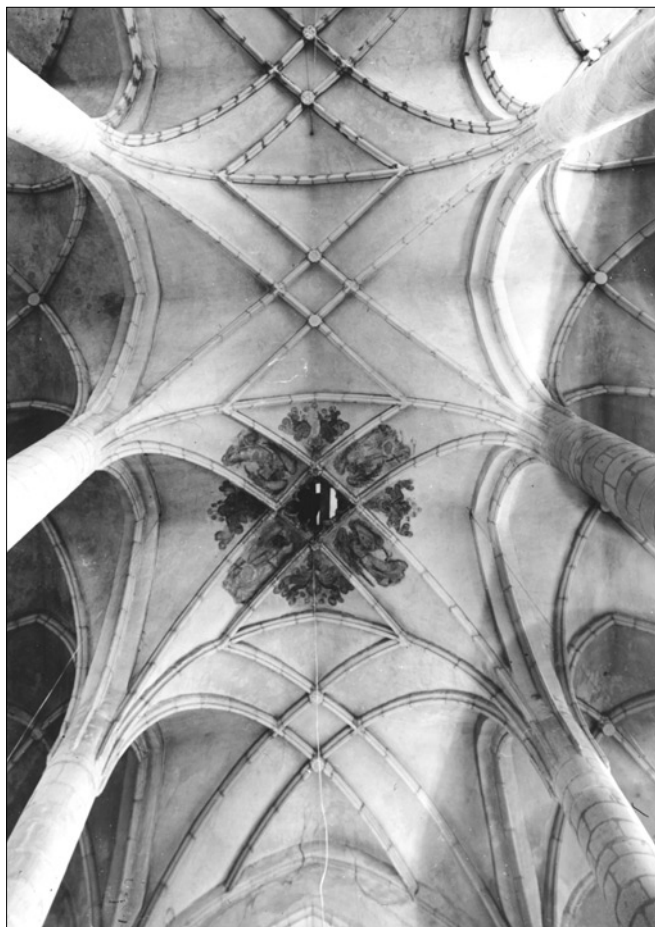
to vídeňské huti a stavitele krucht v kostele sv. Štěpána, připsal J. Bureš stejnému staviteli také kruchtou znojemskou.⁶⁶⁾ Formální příbuznost znojemské krucht s vídeňskou je zcela evidentní. Nejde jen o totožný rozvrh se dvěma zpěváckými pulty, ale i o shodnou výzdobu vyznačující se např. vzájemně provázanými kýlovými obloučky panelace, charakteristickými pro Lorenze Spenynga. Je zřejmé, že vídeňská kruchta, dokončená roku 1465, buď sloužila jako vzor nebo návrh znojemské krucht pochází přímo od Lorenze Spenynga. Podle vídeňské krucht datujeme i znojemskou do 60. let 15. století. Stejně jako ve Vídni provozovaly na znojemské kruchtě školní sbory zpěv a na kruchtě se též stavěly oltáře.

Malou záhadu znojemské krucht představuje šest baldachýnků s konzolami nesoucími pitvorné hlavičky, z nichž vyrůstá dekorace pokroucených listů. Na vídeňské kruchtě chybí, se stejnými konzolkami se však setkáme v kostele sv. Štěpána na obou podélných stěnách trojlodní haly. Jejich výzdoba ovšem patří do druhé poloviny 14. století, motiv tedy téměř o sto let předchází vznik znojemské krucht.

64) CDM XV., č. 131, s. 142.

65) D. Líbal do 3. čtvrtiny století (Líbal D. (1961), 1. c., s. 24). B. Samek do poloviny století (Richter V., Samek B., Stehlík M., 1. c., s. 42).

66) Bureš J.: Zum Werk des Meisters Laurenz Spennig. In: Actes du XXII Congrès International d'Histoire de l'art 1969, Budapest 1972, s. 541ff.

Obr. 31: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Klenba hlavní lodi s otvorem sv. Duha (foto z archivu PŮ v Brně).

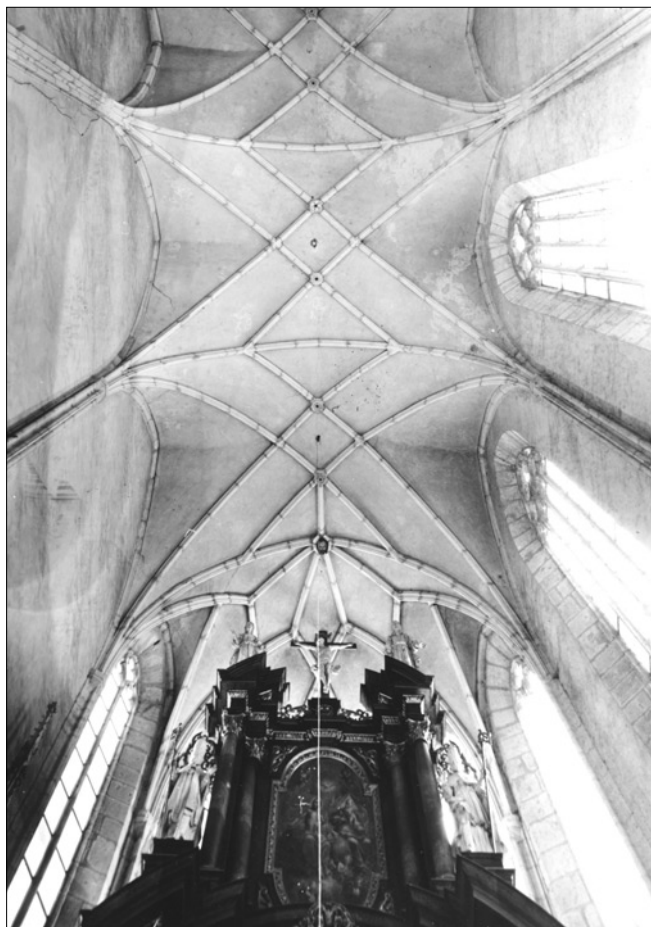
ty.⁶⁷⁾ Podobnost znojemských a vídeňských konzol je neuvěřitelná. Jediný rozdíl představují konkávně projmuté strany znojemských krycích desek (vídeňské jsou rovné, vysunuté jedním nárožím). Vzájemně navazující kýlové obloučky baldachýnů odpovídají stylové poloze kruchty, nicméně konzoly činí dojem druhotného užití, právě tak jako dvě plastické mužské hlavy ve vrcholu střední arkády kruchty (mladík a starý muž).

Při stavbě kruchty byly osekány boční části profilace západních polopilířů v podkruchtí. Na několika místech v podkruchtí jsou na kamenických člancích, zbavených roku 1906 omítky, zbytky černé ličky, patrně středověkého původu.

Kolem poloviny 15. století učinili znojemští měšťané několik nadací k oltářům v kostele; ty však nelze klást do přímé souvislosti se stavbou.⁶⁸⁾

67) Viz např. kat. č. 40 až 44 In: Vídeňská gotika. Sochy, sklomalby a architektonická plastika z domu Sv. Štěpána ve Vídni. Katalog výstavy Národní galerie v Praze ve spolupráci s Historisches Museum der Stadt Wien, Praha 10. 10. 1991 - 19. 1. 1992.

68) Z r. 1443 pochází nadace k oltáři sv. Bartoloměje (založeného r. 1413). V letech 1452 až 1467 opakovaně dotovali oltář Všem svatých 60 groši znojemští občané - r. 1452 Johann Tyrsch, r. 1461 Jakob Pair, r. 1463 Sigmund Part a ještě Thomas Faber, r. 1466 Nikolaus Sutor z Jihlavy a r. 1467 Mathias Schuller z Gnadlersdorfu (=Hnanice). R. 1477 postavili loučtí premonstráti monstanci z kostela sv. Mikuláše. Údaje viz pozn. 12.

Obr. 32: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Klenba presbytáře (foto z archivu PŮ v Brně).

8. etapa - kaple (1490 až 1520); malovaný oltář sv. Achácia v presbytáři 1490, kaple Navštívení PM (Ofnerova) 1492, protější gotická kaple, pastoforium, patrovní kaple na hřbitově (před 1521)

Ke konci 15. století pokračovala aktivita na výzdobu chrámu. V roce 1489 dotovala městská rada 30 zlatými ročně k oltáři sv. Trojice, založeném roku 1419, jednoho altarisu, jenž měl sloužit čtyři mše týdně za měšťana Ulricha Schaffa a jeho ženu Veroniku.⁶⁹⁾ Roku 1490 byl z pozůstalosti měšťana Wolfganga Faschanka a jeho ženy Elisabethy zřízen oltář sv. Mořice, Ladislava a dalších svatých mučedníků. K oltáři byl určen altarisu s 20 moravskými zlatými. Téhož roku byl v presbytáři z pozůstalosti měšťana Thomase Frantze zřízen oltář sv. Achácia a čtyř církevních doktorů. K oltáři byl určen altarisu s požítkem 35 zlatých moravských za čtyři mše týdně. Oltář byl namalován přímo na jižní stěnu presbytáře a zachoval se pod pozdějšími líčkami dodnes (v roce 1897 ho odkryl a restauroval vídeňský malíř Theophil Melicher). V roce 1492 byla přistavěna k jižní boční lodi nová kaple z nadace Wolfganga Ofnera z Radotic, který v ní založil oltář Navštívení Panny Marie a jiných svatých.⁷⁰⁾ Kaple se otevírá do jižní boční lodě širokým, mírně hrotitým obloukem s vytesaným erbem donátora. Vyžlabená klenební žebra vycházejí z figurálních konzol. Oken-

69) Údaje o oltářích viz Okresní archiv ve Znojmě, K I-264 (farní kronika kostela sv. Mikuláše).

70) K oltáři byl určen jeden kněz s 20 dukáty z vinohradů v Bale (= Hradiště sv. Hypolita).

Obr. 33: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Pohled do trojlodní haly s kruchtou (foto z archivu PŮ v Brně, 1996).

ní kružby v sakristii pocházejí z roku 1512. Dokládá to někdejší nápis na jednom z oken: *Nata est hac fabrica sub patrono hujus ecclesiae/ Martino Butschitzer sacristanoque ingenuo/ Mathias Wiert a Rugenstein, qui Deo vivat anno 1512.* V roce 1514 byl z pozůstalosti znojemského měšťana Martina Bučického a jeho ženy Kateřiny postaven oltář sv. Voršily dotovaný dvěma čtvrtěmi vinohradů. V nadační listině se k tomu roku jmenuje u sv. Mikuláše 20 altarisťů, sakristán, kazatel, osvětlovač, varhaník a obyvatelé dvora kaplanky nedaleko kostela. Roku 1515 je připomínán oltář sv. mučedníka Šebestiána s nadací 150 zlatých na dvě mše týdně po zemřelém měšťanu Filipovi z Hlubokých Mašůvek,⁷¹⁾ jeho synu Wolfgangovi a jeho ženě Dorotě. V té době se také připomíná pod kruchtou oltář sv. apoštola Judy Tadeáše. 23. dubna roku 1515 založil v kostele oltář svatě Voršily znojemský měšťan Martin Budříček s manželkou. Na hřbitově u kostela sv. Mikuláše založila Kateřina

na Bučická (vdova po Martinu Bučickém) někdy před rokem 1521 dvě kaple s oltáři sv. Martina a sv. Anny. Kaple byly postaveny na západním prudkém svahu v neobvyklé pozici jako patrová dvojkaple. Zřejmě kvůli novostavbě byla až na spodní část zdiva zbořena románská kostnice. Současně byl západní svah návrší nově upraven. Patrová kaple byla provázána s novou hradební zdí, více vysunutou na západ a nově získaný prostor před západním průčelím chrámu sv. Mikuláše byl zarovnán navážkou; v ní pak zmizelo osarium románského karneru.⁷²⁾

Soupis svatomikulášských cenností zmiňuje roku 1524 v kostele a na okolním hřbitově 30 oltářů.⁷³⁾ V chóru, odděleném od lodi letnerem, stály oltáře: P. Marie a sv. Achácia; na kruchtě („auf der parkirche“) oltáře: sv. Michala, sv. Trojice a u manuálu varhan oltář neznámého zasvěcení; pod kruchtou („unter der parkirche“) oltáře zvané Želetický a Masopustní. U ostatních oltářů lze předpokládat, že se nacházely v lodi nebo v bočních kaplích. Byly to oltáře sv. Wolfganga, sv. Fabiána, sv. Dvanácti apoštolů, apoštola Ondřeje, sv. Martina, sv. Anny, Všech svatých, sv. Kateřiny, sv. Jiří, sv. Bernardina (soukenický oltář), sv. Barbory, sv. Víta, sv. Bartoloměje (nadala jej jakási Patkin, tedy vdova po měšťanu Pátkovi), sv. Václava zvaný „Schaplinn“ (tj. nadaný vdovou po měšťanu Schaplovi), Božího Těla, sv. Mar-

kéty, sv. Doroty, Čtyř doktorů. Soupis zmiňuje též výslovně kaple, především nejbohatěji zaopatřenou kapli Wolfganga Ofnera z Radotic.⁷⁴⁾ Další se uvádí kaple sv. Cyrila

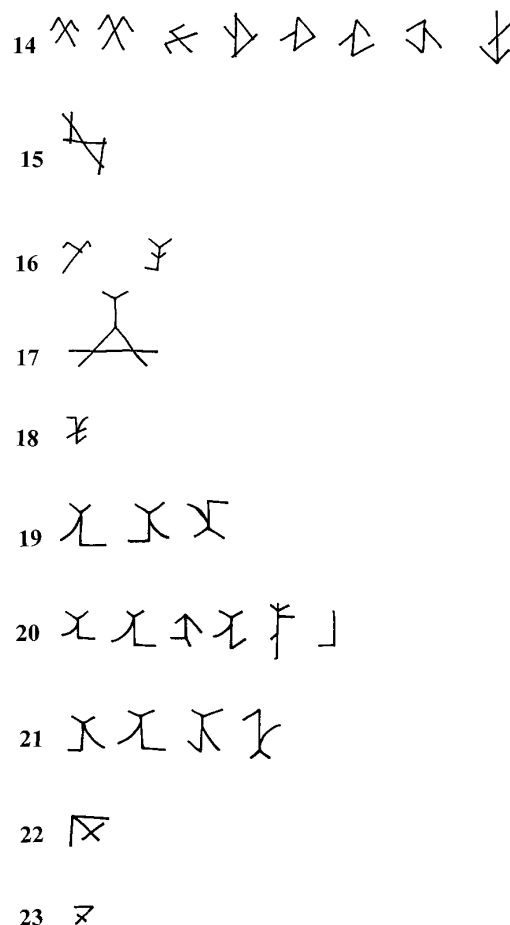
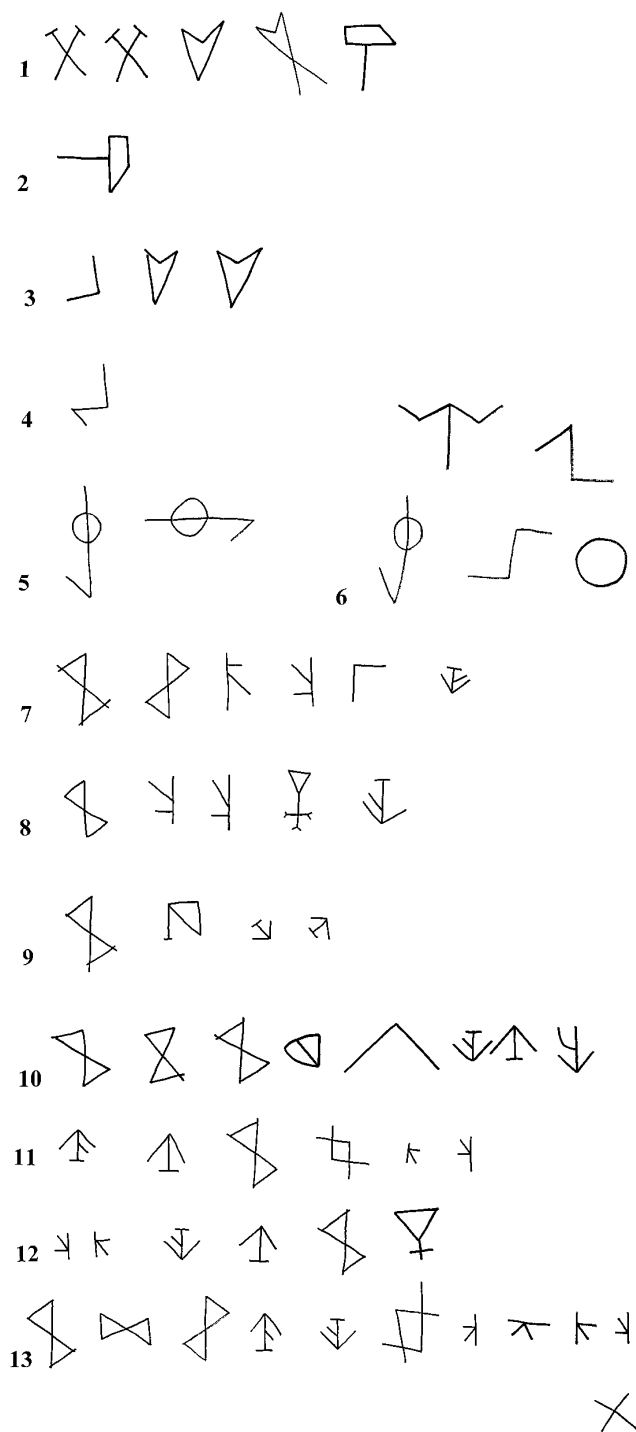
71) Majitelem Hlubokých Mašůvek byl Wolfgang Ofner z Radotic, jenž založil u sv. Mikuláše r. 1492 mariánskou kapli. Za upozornění na pravděpodobný příbuzenský vztah děkuji PhDr. B. Samkovi.

72) Konečný L. (1989), I. c., s. 111.

73) Niemtzitzter S.: *Kleidienerverzeichnis der St. Niklaskirche in Znaim im Jahre 1524. Beilage zum Jahresbericht des Staats-Reform-Realgymnasiums mit deutscher Unterrichtssprache in Znaim 1928.* Eingeleitet und herausgegeben von Konsistorialrat Prof. Raim. M. Kobza. Znaim, 1928.

74) Patřil ji mimo jiné kalich s Ofnerovým erbem, rudý sametový ornát s perlovým křížem a obrazem Maří Magdalény s Ofnerovým erbem, řada ornátů a kalichů, včetně monstrance „auf Walhische manier gemacht“, darované Markétou Ofnerovou a také papežova listina s odpustky pro tuto kapli.

Srovnáním zjišťujeme v soupisu oltářů menší nesrovnalosti. Jmenují se tu samostatně oltáře sv. Kateřiny, sv. Markéty a sv. Doroty, jejichž tituly patřily jednomu oltáři, založenému r. 1403. Dále se jmenují sa-

Obr. 34: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. Kamenické značky (vyjma č. 2 se všechny nalézají v interiéru): 1 - severní předsíň, sedle, 2 - severní předsíň, východní ostění čelní arkády, 3 - severní zeď trojlodí, vnitřní špaleta západního okna, 4 - západní zeď trojlodí, spodní polovina jižního polopířce, 5 - západní stěna trojlodí, vnitřní špaleta jižního okna, 6 - západní stěna trojlodí, vnitřní špaleta severního okna, 7 - severní řada sloupů v trojlodí, 2. sloup od západu, 8 - severní řada sloupů v trojlodí, 3. sloup od západu, 9 - severní řada sloupů v trojlodí, 4. sloup od západu, 10 - jižní řada sloupů v trojlodí, 1. sloup od západu, 11 - jižní řada sloupů v trojlodí, 2. sloup od západu, 12 - jižní řada sloupů v trojlodí, 3. sloup od západu, 13 - jižní řada sloupů v trojlodí, 4. sloup od západu, 14 - sakristie, vřetenové schodiště, 15 - patro sakristie, nika okna do presbytáře, 16 - triumfální oblouk, jižní ostění, 17 - presbytář, konzola sochy Krista u sloupu, 18 - jihovýchodní kaple (Ofnerova) u trojlodí, žebro nad střední konzolou západní stěny, 19 - kruchta, jižní arkáda, 20 - kruchta, střední arkáda, 21 - kruchta, severní arkáda, 22 - podkruchtí, jz koutová konzola, 23 - podkruchtí, sz koutová konzola (v poměrně velikosti nakreslil autor, 1996).

a Metoděje, pak kaple na hřbitově: sv. Martina zvaná též Horní, založená vdovou po Martinu Bučickém, Dolní kaple sv. Anny téhož založení a kaple sv. Tomáše, založená r. 1419.

RENEŠANČNÍ ÚPRAVY

Vnějšek kostela ozdobila v letech 1563 až 1566 sgrafitová rustika, v roce 1564 byla opravena střecha, roku 1575

mostatně oltáře sv. Achácie (v presbytáři) a sv. Čtyř doktorů, jejichž tituly také patřily pouze jednomu oltáři, založenému v r. 1490. Menším problémem je absence oltáře sv. Mořice, Ladislava a dalších sv. mučedníků (založen r. 1490), oltáře sv. Voršily (založen 1514), oltáře sv. Šebestiána mučedníka (připomínán 1515) a oltáře sv. Judy Tadeáše (stával v podkruchtí), soupis totiž jmenuje některé oltáře pod obecným jménem: Želetický, Masopustní (oba v podkruchtí), u manuálu (varhan).

nově pokryli jižní věž a roku 1576 byl na náklady louckého kláštera postaven nový krov nad trojlodím i presbytářem. Již roku 1579 museli střechu znovu opravit a roku 1585 uložil pokrvač pálenou krytinu na věži do malty; za provedení dostal 50 zlatých. V roce 1587 byl kostel na náklady louckého kláštera zvenčí i uvnitř zcela obnoven.⁷⁵⁾

Obnovováno bylo i interiérové zařízení. Nejprve dala městská rada roku 1564 postavit nové varhany. Kamenický mistr Josefi z nedalekého dolnorakouského Eggenburgu a sochař Antoni zhotovili roku 1569 novou kazatelnu; byli odměněni 100 tolary, které na tento účel věnovala Dorothea Welten. Stříšku kazatelny dodal v roce 1578 italský

⁷⁵⁾ Okresní archiv ve Znojmě, K I-264 (farní kronika kostela sv. Mikuláše).

kameník Fibori.⁷⁶⁾ Vybudování kazatelny roku 1569 je velmi pravděpodobně zároveň datem odstranění gotického letneru; nedochovala se však ani kazatelna.

NOVODOBÉ ZÁSAHY

Jižní věž

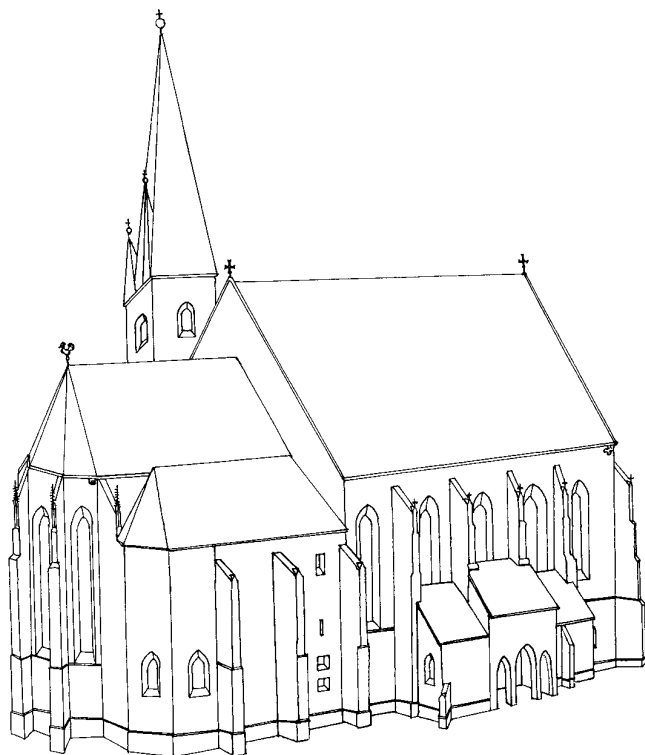
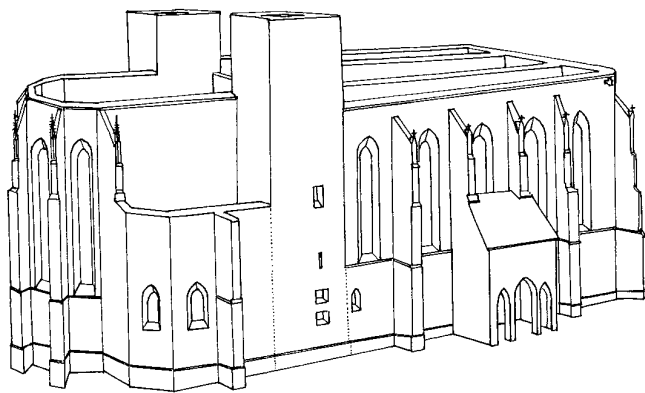
V roce 1832 se na zdivu jižní věže objevily trhliny a praskliny, které ohrožovaly věž i samotný chrám. Proto byl kostel 16. srpna 1833 z nařízení okresního úřadu uzavřen a farní bohoslužby přeloženy do kostela sv. Michala. V roce 1834 věž vyztužili podpěrami, v květnu roku 1836 rozebrali střechu a horní část zdiva jižní věže až do výšky korunní římsy kostela. Po snesení střešní makovice v ní našli plechovou krabici s dokumenty, relikviemi a předměty, které předali do farního archivu. Roku 1839 začala demolice zbylé části věže, přičemž se o věži stále jednalo a konaly se četné komise za účasti inženýrů, poslanců znojemského magistrátu a měšťanského výboru až do roku 1843.

Stavba nové věže

23. listopadu roku 1843 vydala Dvorní kancelář ve Vídni dekret č. 37056, jímž se povolovala stavba nové věže. Stavební náklady na novou věž byly vyčísleny ve výši 12.708 zl. 58 kr. (materiál 5.337 zl. 38 kr., plat za odborné profese 4.836 zl. 21 kr., nádenická práce 2.514 zl. 59 kr., za krytinu měla posloužit břidlice). Aby věž mohla být pokryta měděným plechem, uspořádali znojemští měšťané sbírku; ta vynesla 550 zl., Náboženský fond přidal 250 zl. Roku 1843 převzal stavbu věže znojemský stavitel Franz Bürger; ten již dříve zvýšil věž kostela sv. Michala, dláždil ulice a řídil kanalizaci města. Franz Bürger vypracoval projekt a uskutečnil jej v letech 1843 až 1847; věž situoval na neobvyklém místě v ose u závěru presbytáře. V říjnu 1847 byla bez jakékoliv okázalosti nasazena na jehlancovou střechu makovice završená křížem; do makovice nebyly vloženy ani žádné upomínkové předměty.⁷⁷⁾ Roku 1868 vyzdili z cihel nový východní štít trojlodí (viz letopočet napsaný některým dělníkem na štítě).

Rekonstrukce

Havarijní stav kostela byl na přelomu srpna a září roku 1897 důvodem k jeho opětovnému uzavření; 6. září 1897 se konala komise za účasti vídeňského stavitele Hermana. Povážlivé bylo odtržení a vyklonění západního štítu trojlodí, podle dobrozdání komise způsobené buď povolením základů nebo tlaky velmi špatného lomového zdiva obou prostředních opěrných pilířů. Na základě doporučení stavitele Hermanna odkázala Centrální komise znojemskou městskou radu a okresní hejtmanství s žádostí o převzetí stavebních prací na profesora U. Luntze. Ten však, stejně jako stavitel Hermann, práci odmítl a doporučil vídeňského stavebního radu, architekta Ludwiga Wächtlera, jenž nabídku přijal.⁷⁸⁾ V roce 1901 bylo částečně opraveno vnější zdivo a kostel byl otevřen pro veřejnost. Roku 1903 však

Obr. 35: Znojmo, kostel sv. Mikuláše. a - perspektivní rekonstrukce k r. 1415, b - perspektivní rekonstrukce k r. 1515 (kreslila K. Szabóová, 1996)

kostel znovu uzavřeli; pod vedením architekta Wächtlera začaly následujícího roku stavební práce, trvající až do roku 1906. V první etapě byla opravena západní fasáda. Vychýlený cihelný štít hrozící zřícením byl snesen a znovu vyzděn z nových cihel podle původního rozvrhu. Oba opěráky západní fasády zesílila v dolních partiích cihelná přízdívka a mezi pilíře byla vestavěna krytá předsíň. Nad trojlodím i nad presbytářem byl odstraněn starý prohnílý krov a nahrazen novým. Tato nová střecha, jakož i všechny ostatní stříšky byly pokryty novými pálenými taškami z lichtensteinské cihelny v Poštorné.

V druhé etapě se restaurovala severní fasáda; tam byly, zvláště na opěracích, vyměněny poškozené kamenné kvádry a okenní kružby a pruty nahrazeny novými. Odstraněny byly staré střechy kaplových přístavků; ty dostaly nové krovy a byly pokryty novou pálenou krytinou. Bylo upraveno zdivo na bývalé severní věži (cihelná dozdivka severní strany) a věž poprvé od 15. století znovu přiznána samostatným zastřešením a upravenou severní fasádou. Ve třetí stavební etapě byla restaurována jižní fasáda. Stejně

76) Okresní archiv ve Znojmě, K I-264 (farní kronika kostela sv. Mikuláše).

77) Okresní archiv ve Znojmě, Stará spisovna města Znojma, V. Oeconomica do r. 1833, sig. 135/425, III. kostel sv. Mikuláše, stavba věže, Okresní archiv ve Znojmě, K I-264 (farní kronika kostela sv. Mikuláše).

78) Österreichisches Staatsarchiv Wien, Altes Verwaltungsarchiv, fasc. 348.

jako na severní tu byly vyměněny poškozené kamenné kvádry opěráků a vysekány nové okenní kružby a pruty; přístavěné kaple dostaly nové krovy a krytinu. Nad hranolem točitého schodiště na půdu byla vztyčena nová jehlancová střecha. Na závěr se restauroval interiér kostela. Dosavadní špinavá šedozelená výmalba trojlodí, presbytáře, sakristie a bočních kaplí byla odstraněna, bylo obnaženo kamenné zdivo válcových pilířů trojlodí a klenebních žeber, na poškozených místech byla doplněna omítka, stěny a klenby byly oličeny v barvě světlého okru. Nerovnosti podlahy byly předláždány a poškozené kamenné desky nahrazeny novými. Všechna okna byla nově zasklena a byla obnovena nástěnná malba objevená na klenbě hlavní lodi. Finanční náklady na restauraci kostela činily 207.500 korun.⁷⁹⁾

ZÁVĚR

Pokusíme se shrnout nové poznatky o postupu stavby, jak vyplynuly z podrobného průzkumu objektu. Někdy před r. 1338 přistavěli k severní straně presbytáře románského kostela sv. Mikuláše mohutnou hranolovou věž; ta r. 1422 vyhořela a již nebyla obnovena. Její jádro však stojí dodnes. V r. 1338 zahájili znojemští spolu s patronem, louckým premonstrátským klášteřem, stavbu nového kostela. Starý chrám byl postupně bořen (napřed loď, potom presbytář) a nahrazován novými částmi. Nejprve postavili hranolovou věž po jižním boku starého chóru a severní předsiň u nově vytyčeného trojlodí; ta snad sloužila též jako soudní siň. Krátce po polovině 14. století bylo vyvedeno obvodové zdivo trojlodní haly až po nasazení oken (na západní stěně a při ní včetně spodní části okenních otvorů). Interiér haly měl být rozdělen dvojí řadou pilířů s hruškovou profilací (s konzolami a baldachýny pro sochařskou výzdobu) na pět polí v každé ze tří lodí; travé bočních lodí měly čtvercový půdorys. Koncept haly a lineární tvarosloví této fáze odkazují na vliv podunajské architektury, jmenovitě na cistercký klášterní kostel v Neubergu a na chrám sv. Štěpána ve Vídni. Někdy po r. 1360 nastala výrazná proměna tvarosloví (hruškové profily nahradily oblouny, členité pilíře hladké válcové dříky). Nový vedoucí mistr byl ovlivněn nejen Podunajím (vídeňskou svatoštěpánskou hutí), ale i českým prostředím (pražskou svatovítskou hutí). Není proto vyloučeno, že pocházel z okruhu pražských kameníků činných v 80. letech ve vídeňské svatoštěpánské hutí. Tato etapa skončila někdy před r. 1390 dostavbou obvodových zdí trojlodní haly včetně dělicích válcových pilířů. Na samém konci 14. a na začátku 15. století se stavěl nový presbytář, jehož figurální a vegetabilní konzoly vykazují zřetelné rysy parlérovského umění, zprostředkovaného nejspíše vídeňskou hutí. Její kameníci mohli do Znojma přejít např. r. 1408, kdy se ve Vídni nepracovalo. Teprve po požáru r. 1422 byl, nejpozději do r. 1437, zaklenut síťovou klenbou presbytář a do r. 1442 dostalo klenbu i trojlodí. Z 60. let pochází vestavba západní zpěvácké kruchty; jejím vzorem byla Spenyngova kruchta u sv. Štěpána ve Vídni. R. 1492 datujeme stavbu východní kaple Panny Marie při jižní boční lodi. Srovnáním s archiváliemi identifikujeme erb ve vrcholu vstupní arkády jako znak donátora Wolfganga Ofne-

ra z Radotic. Konečně pak navrhujeme doplnit biografii vídeňského mistra Hanse Puchspauma úvahou o jeho znojemském původu; r. 1401 náležel totiž mezi významné znojemské měšťany jistý Hanus Puchspaum.

Následné větší stavební úpravy se již prováděly v renesančním slohu. V letech 1563 až 1566 dostal vnějšek kostela sgrafitovou rustiku a v roce 1576 pořídili loučtí premonstráti nové krovy nad trojlodím a presbytářem.

V poslední třetině 17. století vyměňovali mobiliář; z této doby pocházejí jádra stávajících oltářů. R. 1679 byla barokně přestavěna východní gotická kaple při severní boční lodi; dostala zasvěcení sv. Trojici. Na konci 70. let její interiér vyzdobil nástěnnou malbou Fr. A. Maulpertsch. Jeho freska se však nedochovala, na rozdíl od ostatních interiérových úprav z let 1755 až 1770 (oltářní obrazy, krypta, nová kamenná dlažba, lavice v trojlodí, chórové lavice, kazatelna). V r. 1760 strhli starší Ježíškovu kapli při západním konci jižní boční lodi a novou vystavěl znojemský zednický mistr Franz Steinacher; nástěnnými malbami ji opatřil J. I. Mildorfer.

V r. 1839 musela být zbořena staticky narušená jižní věž. V letech 1843 až 1847 postavil novou věž, tentokrát na neobvyklém místě v ose za závěrem presbytáře, znojemský stavitel Franz Bürger. V letech 1904 až 1906 byl celý kostel opraven podle návrhu vídeňského architekta Ludwiga Wächtera. Nešlo o puristickou úpravu, nýbrž jen o výměnu dožilých konstrukcí za nové, tvarově totožné (vyjma krovy). R. 1904 odstranili a nově vyzdili vychýlený západní cihelný štít, zesílili západní vnější opěrky a postavili nové krovy. V r. 1905 opravili severní a r. 1906 jižní fasádu. Závěrem restaurovali interiér.⁸⁰⁾

79) Österreichisches Staatsarchiv Wien, Altes Verwaltungsarchiv, fasc. 348. PÚ v Brně, Archiv bývalého Památkového úřadu, fond S 101/35, 36. Znojmo, fara a kostel sv. Mikuláše.

80) Autor příspěvku vděčí za věcné připomínky a pomoc při stylistické úpravě textu PhDr. Bohumilu Samkovi.

DIE PFARRKIRCHE DES HL. NIKOLAUS IN ZNOJMO (ZNAIM)

Eine dem hl. Nikolaus eingeweihte Kapelle wurde auf einer Anhöhe gegenüber der Znaimer Burg wahrscheinlich vom Herzog Lutold gegen 1100 gegründet. 1190 widmete Herzog Konrad Otto dem naheliegenden Prämonstratenserstift in Louka/Klosterbruck die Kapelle mit Zubehör. Bei der Stadtgründung (kurz vor 1226) wurde die Nikolauskirche zur Stadtpfarrkirche. Vor 1338 hatte man an der Nordseite des Presbyteriums einen gewaltigen quadratischen Turm erbaut; er brannte 1422 aus und wurde nie mehr erneuert. Sein Kern steht bis zur Gegenwart. 1338 hatte man den totalen Umbau der alten Kirche in Angriff genommen. Der alte Bau wurde teilweise abgetragen (zunächst das Schiff, zum Schluss das Presbyterium), und mit einem gotischen Neubau ersetzt. Anfangs wurde ein neuer Südturm an das alte Presbyterium und die vermutlich auch als Gerichtssaal dienende nördliche Vorhalle der Kirche zugebaut. Nach der Hälfte des 14. Jh. führte man die Aussenmauern der dreischiffigen Halle bis zum Fensteransatz auf. Das Hallenkonzept und der Formenschatz dieser Phase zeigen den Einfluss der niederösterreichischen Baukunst, namentlich den der Zisterzienserkirche in Neuberg und der Kirche des hl. Stephan in Wien. Nach 1360 muss eine tiefgreifende Änderung des Formenapparats erfolgt haben (Birnpfeiler und profilierte Pfeiler wurden durch Rundprofile und -pfeiler ersetzt). Der neue leitende Meister war von der Wiener St.-Stephans- und Prager St.-Veitskirche beeinflusst. Diese Etappe endete vor 1390 mit der Vollendung der Aussenmauer des Langhauses einschliesslich der Rundpfeiler. Um die Wende des 14. und 15. Jh. baute man das Presbyterium, dessen Figural- und Pflanzenkonsolen deutliche Zeichen der am ehesten durch die St.-Stephanskirche vermittelten Parlerkunst aufweisen (1408?). Erst nach dem Feuer vom Jahr 1422 wurde das Presbyterium mit dem Netzgewölbe (vor 1437) und danach auch das Langhaus (bis 1442) gewölbt. Aus den 1460er Jahren stammt die eingebaute westliche Sängerempore, deren Muster die Empore von Spenyng in der St. Stephanskirche in Wien war. Am Rande drückt der Autor seine Hypothese von möglicher Znaimer Abstammung des späteren Wiener Meisters Hans Puchspaum aus (1401 war ein gewisser Hans Puchspaum ein bedeutender Bürger in Znaim).

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Znojmo, HL Nikolauskirche. Ansicht von Nordosten. Ansichtskarte, Aufnahme O. Mašek.
- Abb. 2: Znojmo, HL Nikolauskirche. Erdgeschoss, Grundriss (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).
- Abb. 3: Znojmo, HL Nikolauskirche. Obergeschoss, Grundriss (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).
- Abb. 4: Znojmo, HL Nikolauskirche. Ansicht von Südosten aus d. J. 1523 (August Prokop, graphische Kopie nach der Zeichnung von Wolfgang Fröhlich).
- Abb. 5: Znojmo, HL Nikolauskirche. Ansicht von Süden aus d. J. 1636 (Stich von Merian 1650 nach der Zeichnung von Hollar).
- Abb. 6: Znojmo, HL Nikolauskirche. Ansicht von Nordwesten aus d. J. 1840 (Stahlstich nach dem Ölgemälde von Carl Würbs).
- Abb. 7: Znojmo, HL Nikolauskirche. Nordgewände des Triumphbogens mit anliegenden Teilen des Presbyteriums und des nördlichen Seitenschiffs; im Presbyterium deutliche horizontale Stufe auf der Südseite des Nordturms. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.
- Abb. 8: Znojmo, HL Nikolauskirche. Profile der Halbpfeiler und Gewölberippen. 1 - westlicher Halbpfeiler, Unterteil, 2 - westlicher Halbpfeiler, Ober- teil, 3 - Gewölberippen - nördliche Vorhalle - Dienst, 4 - Gewölberippen in der nördliche Vorhalle, 5 - Gewölberippen in der Sakristei, 6 - Gewölberippen im Langhaus, 7 - Gewölberippen im Raum unter der Empore, 8 - Gewölberippen im Presbyterium, 9 - Gewölberippen in der Südostkapelle (gezeichnet K. Szabóová, 1996).
- Abb. 9: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dreischiffiges Hallenhaus, Bündeldienstkapitell in der Südostecke. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.
- Abb. 10: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dreischiffiges Hallenhaus, Bündeldienstbasis in der Südostecke. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.
- Abb. 11: Znojmo, HL Nikolauskirche. Nördliche Vorhalle, Grundriss und Profile, Teilrekonstruktion (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).
- Abb. 12: Znojmo, HL Nikolauskirche. Inneres der nördlichen Vorhalle laut der von Wächter veröffentlichten Zeichnung.
- Abb. 13: Znojmo, HL Nikolauskirche. Nordturm, Axonometrie (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).
- Abb. 14: Znojmo, HL Nikolauskirche. Längsschnitt (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).
- Abb. 15: Znojmo, HL Nikolauskirche. a - Westgiebel (gezeichnet von L. Wächter,

1897), b - Querschnitt in der Mitte des Hallenhauses (gezeichnet von L. Wächter, 1897).

Abb. 16: Znojmo, HL Nikolauskirche. Profile der Portalgewände. a - vom Nordportal, b - vom Südportal, c - vom Westportal (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).

Abb. 17: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dreischiffiges Hallenhaus, Bündeldienstkapitell im südlichen Seitenschiff. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 18: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dreischiffiges Hallenhaus, eine den inneren Parapetgesims kreuzende Bündeldienstkonsole im südlichen Seitenschiff. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 19: Znojmo, HL Nikolauskirche. Blick durch das Hallenhaus zum Presbyterium. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 20: Znojmo, HL Nikolauskirche. Masswertschemen. a - Nordmauer des dreischiffigen Hallenhauses, b - Südmauer desselben, c - Sakristei, d - Presbyterium, e - Westmauer desselben, (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).

Abb. 21: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dienstkonsole mit Maske im Presbyteriumsabschluss; Auge der Maske durch plastische Spirale dargestellt. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 22: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dienstkonsole mit eingeschrumpftem Dürreblech an der Presbyteriumsnordseite. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 23: Znojmo, HL Nikolauskirche. Figurale Dienstkonsole mit männlicher Figur im Presbyteriumsabschluss. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 24: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dienstkonsole mit großen Blättern im Presbyteriumsabschluss. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 25: Znojmo, HL Nikolauskirche. Presbyterium, Maskarone am Kranzgesims. Aufnahme des Autors, 1996.

Abb. 26: Znojmo, HL Nikolauskirche. Gewölbekonsole in der Südwestecke des Presbyteriums; oben deutliche Differenz zwischen dem Schildbogen über dem Triumphbogen und dem späteren Gewölbeansatz auf der Konsole. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 27: Znojmo, HL Nikolauskirche. Dreischiffiges Hallenhaus, figurale Gewölbekonsole mit Gestalt eines wilden Mannes an der Nordseite des Triumphbogens, links Gurtgesims von ursprünglicher Nordturmaußenwand und deutlicher Unterschied zwischen dem Mauerwerk des Turmes und des Triumphbogens. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 28: Znojmo, HL Nikolauskirche. Sedimentrekonstruktion - Südseite des Presbyteriums (gezeichnet K. Szabóová, 1996).

Abb. 29: Znojmo, HL Nikolauskirche. Sedimentkonsolen im Presbyterium. Innenwand mit einer Rötelschrift mit Jahreszahl 1437. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 30: Znojmo, HL Nikolauskirche. Schlusssteine. 1 - 10: Mittelschiff, 1 - 17: Presbyterium, 18 - 21: Sakristei, Obergeschoss, 22 - 25: Sakristei, Erdgeschoss. Numerierung von Westen nach Osten (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).

Abb. 31: Znojmo, HL Nikolauskirche. Gewölbe im Mittelschiff mit der „Öffnung des Hl. Geistes“. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 32: Znojmo, HL Nikolauskirche. Gewölbe im Presbyterium. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 33: Znojmo, HL Nikolauskirche. Blick ins Hallenhaus mit Westempore. Aufnahme Institut für Denkmalpflege Brno.

Abb. 34: Znojmo, HL Nikolauskirche. Steinmetzenzeichen (ausser Nr. 2 alle vom Inneren der Kirche). 1 - nördliche Vorhalle, Sedilie, 2 - nördliche Vorhalle, Ostgewände der Stirnarkade, 3 - Nordmauer des dreischiffigen Hallenhauses, innere Westfensternische, 4 - Hallenhauswestwand, untere Hälfte des südlichen Halbpfeilers, 5 - westliche Hallenhauswand, innere Süd- fensternische, 6 - westliche Hallenhauswand, innere Nordfensternische, 7 - nördliche Säulenreihe im Hallenhaus, zweite Säule vom Westen, 8 - dritte Säule ebenda, 9 - vierte Säule ebenda, 10 - südliche Säulenreihe im Hallenhaus, Westsäule, 11 - zweite Säule ebenda, 12 - dritte Säule ebenda, 13 - vierte Säule ebenda, 14 - Sakristei, Wendelstein, 15 - Obergeschoss der Sakristei, Nische des Presbyteriumsfensters, 16 - Triumphbogen, Südgewände, 17 - Presbyterium, Konsole der Christusfigur an der Säule, 18 - Südostkapelle, „öfnerkapelle“ am Langhaus, Rippe über der Mittelkonsole der Westwand, 19 - Empore, Südarkade, 20 - Empore, Mittelarkade, 21 - Empore, Nordarkade, 22 - Raum unter der Empore, südwestliche Eckkonsole, 23 - Raum unter der Empore, nordwestliche Eckkonsole (gezeichnet vom Autor in verhältnismässiger Grösse, 1996).

Abb. 35: Znojmo, HL Nikolauskirche. a - Rekonstruktion zum J. 1415, b - Rekonstruktion zum J. 1515 (gezeichnet von K. Szabóová, 1996).

(Übersetzung J. Noll)